

ŽENIDBENO (BRAČNO) PRAVO U 19. STOLJEĆU U HRVATSKOJ

Ljiljana DOBROVŠAK, Zagreb

Tema ovog rada je razvoj ženidbenog (bračnog) prava u 19. stoljeću u Hrvatskoj, s osvrtom na njegove različitosti u pojedinim dijelovima Hrvatske, jer je u Dalmaciji i Istri na snazi bilo austrijsko, Međimurju, Baranji i Rijeci ugarsko pravo, a u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji odredbe Općeg građanskog zakonika i Zakona o brakovima katolika te Naputak za duhovne sudove u bračnim predmetima. Posebno su obrađeni građanski (civilni) i mješoviti brakovi te reakcije javnosti prema pokušajima uvođenja građanskog braka.

KLJUČNE RIJEČI: Hrvatska i Slavonija, brak, bračno pravo, konfesionalno pravo, mješoviti brak, građanski (civilni) brak.

Prema **Katekizmu katoličkog bračnog (ženidbenog) prava**, brak (ženidba)¹ ili *naravna ženidba* je »potpuna i nerazdjeljiva zajednica života među mužem i ženom, učinjena po volji Božjoj. Kršćanska ženidba je sakrament, po kojem se dvije slobodne osobe, muško i žensko uzimaju, i od Boga milost dobivaju, da mogu ženidbene dužnosti do smrti vjerno ispunjavati.«² Ženidbeno (bračno) pravo po svojem izvoru može biti dvojako: državno i crkveno. No, ipak za svako od tih područja ne treba postojati posebno bračno pravo.³

Prvi preokret na području bračnog prava u Habsburškoj Monarhiji nastao je za vrijeme Josipa II., koji je svojim propisima o braku dotaknuo u dotadašnje crkveno područje. Od donesenih raznih propisa od strane Josipa II. dva su najvažnija o braku: dvorski dekret od 30. kolovoza 1782. i carski patent od 16. siječnja 1783. Najvažnija promjena Josipovih

¹ Službeni prijevod Općeg građanskog zakonika za bračno pravo upotrebljava riječ »pravo ženidbeno«, no ženidba se odnosi samo na mušku osobu, a ne i na žensku, tako da sam u tekstu riječ ženidba zamijenila riječju brak.

² J. WEBER, *Katekizam katoličkog ženidbenog prava*, drugo popravljeno izdanje, preveo dr. Andrija Jagatić, Sarajevo, 1886., 10–11 (dalje WEBER, 1886.). Više o samom pojmu braka u 19. stoljeću u djelu: Edo LOVRIC, *Studije iz ženidbenog prava ili Ženidba i njezini bitni momenti*, Zagreb, 1900. (dalje LOVRIC, 1900.).

³ *Pravnički repetitorij, Kanonsko pravo, Crkveno kazneno pravo i Ženidbeno pravo (obzirom na Codex)*, Zagreb, 1927., 136 (dalje *Pravnički repetitorij*); Edo LOVRIC, *Ženidbeno pravo (obzirom na Codex)*, bez godine, Zagreb, 4, (dalje LOVRIC, bez godine).

dekreta bio je stav da se brak smatra civilnim ugovorom i da kao takav spada pod državno zakonodavstvo i sudbenost.⁴ Uz neznatne i nebitne promjene propisi Josipa II. primljeni su i u kasnije austrijsko zakonodavstvo i prvi građanski zakonik 1786. godine. Za cara Franje I. (1792.–1835.) godine 1796. izrađena je nova osnova građanskog zakonika, s krjepošću 1797., koja je nadalje sadržavala josefinske propise.⁵ Opći građanski zakonik (OGZ) carskim patentom od 1. lipnja 1811. zbirkom zakona uveden je u krunovine koje su 1811. činile carevinu Austriju (osim u Ugarsku s njezinim združenim zemljama), dok je u kraljevini Dalmaciji uveden 1. siječnja 1816. godine. Taj zakonik preuzeo je ideje sadržane u josefinskim zakonima (patent od 16. 1. 1783.), s tom razlikom da su u njemu došle do izražaja konfesionalne razlike, i to osobito zasebnoga židovskog prava.⁶

Patentom od 29. studenoga 1852. godine proglašen je u Kraljevinama Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, vojvodini srpskoj i tamiškom Banatu *Austrijski opći građanski zakonik (OGZ)*, koji je već, kako smo spomenuli, bio u upotrebi u Cislitaniji. *OGZ* je ukinuo i stavio izvan upotrebe sve postojeće dotadašnje zakone, statute i običaje, tako i u Hrvatskoj običajno ugarsko-hrvatsko pravo te Werböczyjev tripartitum/tripartit iz 1514. godine.⁷ Članci Općeg austrijskog građanskog zakonika koji su se odnosili na bračno pravo ukoliko su se ticali valjanog sklapanja i raspravljanja o nezakovitosti braka, rastave od stola i postelje, nisu se protezali na pripadnike rimokatoličkog, zatim grčko-sjedinjenog (grkokatolike) i grčko-nesjedinjenog (pravoslavce) vjerozakona za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, već su za njih vrijedili do tada određeni običajni/ konfesionalni zakoni.⁸

Kako bi se riješili problemi sklapanja brakova i došlo do boljeg povezivanja Crkve s Monarhijom, sklopljen je Konkordat Carevine sa Crkvom 1855., koji je stupio u krjepost carskim patentom od 8. listopada 1856., kada je uveden i *Zakon o brakovima katolika i Naputak za duhovne sudove u bračnim predmetima u carevini Austriji*.⁹ No taj odnos države i Svete Stolicе nije bio dugo u krjeposti jer je zbog austrijskih temeljnih zakona od 21. prosinca 1867. carskim reskriptom 30. srpnja 1870. ukinuta valjanost konkordata u zemljama i krunovinama u carevinskom vijeću zastupanima.¹⁰ Godine 1874. stvoreni su novi zakoni o vanjskim pravnim odnosima Crkve, manastira, o uređenju prinosa Crkve i dr. Iako je konkordat ukinula državna vlast 1870. u Austriji i 1861. u Ugarskoj, on je kao

⁴ Edo LOVRIĆ, *Ženidbeno pravo*, Zagreb, 1911., 28–33 (dalje LOVRIĆ, 1911.). U prvom propisu Josip II. ukinuo je zaruke, tj. oduzeo im je svaku pravnu moć za građansko-pravno područje. Drugim propisom (1873.) pod imenom bračnog patenta (*Ehepatent*) uveo je umjesto crkvenoga bračnog prava, koje je vrijedilo jednako i za crkveno i državno područje u njegovoj državi, posebno bračno pravo u kojem je sudbenost u bračnim stvarima predao isključivo građanskim sudovima.

⁵ LOVRIĆ, 1911., 28–33.

⁶ Eugen SLADOVIĆ, *Ženidbeno pravo* (tiskano kao rukopis), Zagreb, 1925., 23 (dalje SLADOVIĆ, 1925.).

⁷ Vilim GRABER, *Prava zakonske, nezakonske i pozakonjene te pod svoje uzete djetce*, Zagreb, 1888., 294–295 (dalje GRABER, 1888.).

⁸ *Opći austrijski građanski zakonik*, proglašen patentom 29. studenoga 1852. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, uredio F. J. Spevec, Zagreb, 1899., 24–25 (dalje *Opći građanski zakonik*, 1899.).

⁹ Više o njima u: Zvonimir ŽEPIĆ, *Zakoni i propisi o ženidbi*, Zagreb, 1893.

¹⁰ GRABER, 1888., 137–138; *Pravnički repetitorij*, 44–45. Neki drže da je do prekida konkordata došlo i zbog toga što je Vatikanski sabor 1870. proglasio nepogrešivost pape, pa je vlada ukinula konkordat jer je u osobi jednog kontrahenta, tj. pape došlo do promjene osobe.

crkveni zakon ostao u krjeposti i nadalje u Austriji i Ugarskoj za katolike jer ga papa nije ukinuo.¹¹

Prema odredbama *OGZ-a* brak se sklapao vjenčanjem. Prema njemu u bračnoj pogodbi očituju dvije osobe različitog spola zakonitim načinom svoju volju da će živjeti u nerazlučivoj zajednici, djecu rađati, othranjivati ih te da će jedan drugog pomagati. Brak je, prema tome, potpuna i trajna zajednica sklopljena između osoba različitog spola.¹² Nasuprot tome po *OGZ-u* brak sklopljen među dvije židovske osobe puki je građanski ugovor, koji zbog prelaska jednog druga na kršćansku vjeru ne biva bitno promijenjen (dopis od 28. lipnja 1806.). Svrha je braka u nerazrješivoj zajednici supružnika, ali tako da je muž glava obitelji. Svrha je braka rađanje i othranjivanje djeteta, kao i udovoljavanje spolnog nagona, na način koji odgovara dostojanstvu čovjeka i ne sprječava rađanje djece. Sakramentalno svojstvo braka po *OGZ-u* nije navedeno, jer ova ustanova govori o pojam u braka uopće, a ne obazire se na razliku vjeroispovijesti, tako da je pojam braka u *OGZ-u* mjerodavan i za sljedbenike onih vjeroispovijesti koje ne priznaju sakrament. Što se tiče braka katolika po čl. 1. *Naputka za duhovne sudove u bračnim predmetima* vladao je na snazi članak X. konkordata, koji je propisivao da će crkveni sudac po propisima svetih crkvenih zakona, posebice po naredbama Tridentskog sabora, suditi u brakovima katolika, dok će svjetovni sudac prosuđivati jedino građanske posljedice braka. Prema *Naputku* brak katolika je nerazrješiv. Ovaj *Naputak* je u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ostao na snazi tijekom vremena cijele Austrougarske, dok je u Austriji te zemljama i krunovinama zastupanima u carevinskom vijeću prestao vrijediti 1868., kada je donesen 25. svibnja 1868. za sve pripadnike (i katolike i ostale) *Zakon o uspostavi svjetskog bračnog prava i o uvođenju građanskog braka za nuždu (Nothzivilehe)*¹³ za osobe svih vjeroispovijesti¹⁴ te je opet na snazi bilo drugo poglavlje Općeg građanskog zakona o bračnom pravu, ali uz neke preinake. Doneseni su zakoni o interkonfesionalnim odnosima (1868.); zakon o pokušaju pomirbe pred sudbenom rastavom braka (1868.); zakon o sklapanju brakova među pripadnicima raznih kršćanskih vjerozakona (1868.) i zakon o brakovima bezvjeraca (1870.), da bi 21. prosinca 1869. bio uveden i obvezni građanski brak. Zakonom od 15. srpnja 1912. proširena je valjanost ovog zakona i na muslimane.¹⁵ Usprkos tome u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ostalo je onakvo pravno stanje kakvo je uvedeno 1857. godine te je do kraja Drugoga svjetskog rata s nekim preinakama za katolike vrijedilo bračno pravo

¹¹ *Pravnički repetitorij*, 46.

¹² GRABER, 1888., 388–389.

¹³ Bertold EISNER, *Medjunarodno, medjupokrajinskoj (interlokalno) i medjuvjersko bračno pravo Kraljevine Jugoslavije*, Zagreb, 1935.; 6; (dalje EISNER, 1935.). Po austrijskom pravu uveden je građanski brak po nuždi ili *Notzivilehe*, koji se dozvoljava u slučajevima ako nadležni dušobrižnik, iz razloga koje ne priznaju državni zakoni uskrati objavu oglašavanja braka (napovijedi) ili primanje svečane izjave privole na brak te kada se radi o sklapanju braka osoba koje ne pripadaju nijednoj priznatoj vjeri, podrazumijevajući ovdje i bezvjerce. *Hrvatska Domovina*, 148/1899. Takav je brak sklopio čelnik Čiste stranke prava Josip Frank 1873. godine u Austriji s Olgom rođ. Rojčević. U rubrici vjera izjasnio se kao »knefessionlos« ili bezvjerac.

¹⁴ EISNER, 1935., 6. Za takve je osobe građanska forma sklapanja braka obvezna. Ova forma braka dopuštena je i u slučaju osoba od kojih samo jedna strana ne pripada priznatoj vjeri, a druga pripada, tj. kada hoće kršćanin sklopiti brak s bezvjercem (Židovom).

¹⁵ SLADOVIĆ, 1925., 15.

uvedeno carskim patentom 1856. god.¹⁶ Po tom zakonu iz 1856. godine §.57. određuje da se bračnu vezu pri kojoj je barem jedna stranka *hrvatski zavičajnik* i član Katoličke crkve ne može raskinuti ni onda ako obje stranke promijene vjeroispovijest i postanu članovi nekatoličke koje crkve ili vjerske družbe, iako je stranka možda stupila u novi brak na teritoriju Ugarske, te se to smatralo kao čin zločina dvoženstva.¹⁷

OGZ nije istodobno stupio na snagu u svim dijelovima zemlje jer je do svršetka Drugoga svjetskog rata Hrvatska bila podijeljena na nekoliko pravnih područja. U dijelu zemlje (područje Hrvatske i Slavonije) nije vrijedilo bračno pravo OGZ-a, već se primjenjivalo konfesionalno pravo (za rimokatolike, grkokatolike i pravoslavne). Od državnih propisa na snazi su ostale samo odredbe o imovinskopравnim odnosima u braku. Nakon Austro-ugarske nagodbe (1867.) u austrijskom dijelu polovice, u koji spadaju Dalmacija i Istra te bivša Dubrovačka Republika,¹⁸ vraćeno je ženidbeno pravo OGZ-a za sve pripadnike vjeroispovijesti, premda je ono i nadalje bilo konfesionalno. Jedino pravno područje na kojem je sklapanje braka bilo isključivo u nadležnosti države bilo je Međimurje, tj. dio Hrvatske gdje je vrijedilo mađarsko/ugarsko bračno pravo (zakonski članak XXXI/1894.) i odredbe o obveznom građanskom braku. Tek je *Zakonom o vjeroispovjednim odnosima* (hrvatski interkonfesionalni zakon, 1906.) vjernicima, bez obzira na to bili katolici, kršćani i nekatolici, omogućen izbor crkve u kojoj će sklopiti brak (time je na pravnom području Hrvatske i Slavonije, kasnije negoli u Dalmaciji i Istri, stavljen izvan snage §.77 OGZ-a),¹⁹ no ipak je taj izbor ostao samo na papiru. Sklapanje braka unutar Carevine temeljilo se na načelu *LOCUS REGIT ACTUM*, tj. načelu braka da se prosuđuje po pravu zemlje u kojoj je on sklopljen. Uporabom tog načela u duhu OGZ-a priznaje se u Austriji svaki brak austrijskog državljanina sklopljena pred građanskom oblasti u inozemstvu, dok katoličko crkveno pravo ne može austrijskom državljaninu priznati valjanost.²⁰ Zbog toga su OGZ i katoličko crkveno pravo bili u suprotnosti. Zbog stvarnih problema na terenu oko sklapanja braka, papa Benedikt XV. proglasio je 27. svibnja 1917. novi crkveni zakonik pod naslovom »Codex Iuris Canonici«. Zakonik je stupio na snagu 19. svibnja 1918. za cijelu Crkvu pa tako i za Hrvatsku. Time je zakonik dokinuo sve prijašnje odredbe.²¹

¹⁶ *Opći građanski zakonik*, 1899, 25; Mira ALINČIĆ, »Građanski brak sklopljen prema državnim propisima i vjerskom obredu«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 47/1997., Zagreb, 661–662 (dalje ALINČIĆ, 1997.). U hrvatski pravni sustav obvezni građanski brak uveden je tek 1946. godine, tj. propisano je da se brak sklapa pred nadležnim državnim tijelom.

¹⁷ GRABER, 1888., 264.

¹⁸ Ante MARINOVIĆ, »Obiteljsko pravo srednjovjekovnog dubrovačkog statuta«, *Dubrovnika*, 2/3, Dubrovnik, 1995., 153. Glede obiteljskog prava i sklapanja braka u Dubrovačkoj Republici je do pada Republike 1808., preciznije 1815., vrijedio srednjovjekovni dubrovački statut, koji je nekim svojim naredbama nadživio Republiku. Uvođenjem francuskih zakona *Code civila* 1812. u Ilirske provincije, pa tako i u Republiku, za kratko je prestalo vrijediti dubrovačko pravo. Ukinućem Dubrovačke Republike 1815. na Bečkom kongresu i njezinim pripojenjem Dalmaciji, došlo je do primjene zakona Habsburške Monarhije, kasnije Austro-Ugarske. No treba naglasiti da je u Dubrovniku od samog početka do kraja Republike brak bio isključivo u nadležnosti Crkve.

¹⁹ ALINČIĆ, 1997., 661–662.

²⁰ Edo LOVRIĆ, *Konfesionalna ženidba i ženidba normirana u II. poglavlju općeg Austrijskog građanskog zakona o ženidbenom pravu*, Zagreb, 1905., 38–39 (dalje LOVRIĆ, 1905.).

²¹ *Naputak k novom ženidbenom pravu*, Zagreb, 1918.

Ugarska je skupa sa svojim združenim zemljama kao i Erdeljom imala do 1852. svoje vlastito zakonodavstvo, koje je potjecalo još iz srednjeg vijeka.²² U Ugarskoj je državna vlada, kako sam ranije navela, uvela *Opći građanski zakonik* 1852. i 1853. godine. Za brakove sklopljene u Ugarskoj za vrijeme valjanosti austrijskih zakona (od 1. svibnja 1853. do 23. srpnja 1861.) mjerodavni su bili austrijski *Opći građanski zakonik* i carski patent od 8. listopada 1856. Godine 1861. održana je u Pešti konferencija koja je uspostavila novo zakonodavstvo na temelju starih ugarskih zakona. Zaključci te konferencije su 4. ožujka 1861. bili potvrđeni i postali su zakonom. Za Erdelj i Vojnu krajinu do njezina ukidanja su i nadalje vrijedili austrijski građanski zakoni.²³ Kad je 1867., zbog dualističke preuređbe Austro-Ugarske Monarhije, bilo imenovano ugarsko odgovorno ministarstvo, jedna od zadaća mu je bila kodificirati neke zakone, a time i bračno pravo. Iako je Kraljevsko ugarsko ministarstvo pravosuđa 1884. podnijelo Ugarskom saboru zakonsku osnovu o građanskom braku, po kojoj je trebao biti dozvoljen brak među kršćanima i nekršćanima (Židovima), on je odobren kasnije. Donja zastupnička kuća prihvatila je tu osnovu oba puta, ali ju je gornja velikaška kuća oba puta odbila,²⁴ da bi ipak po primjeru većine modernih država u Ugarskoj bilo uređeno jedinstveno bračno pravo tek po zakonskom čl. XXXI/1894., kada je uveden obvezni civilni brak.²⁵ Ako je ugarski pripadnik želio sklopiti civilni brak u Beču, tj. austrijskom dijelu Carevine, do 1895. godine, nije to mogao kao ugarski državljanin, jer njegov brak ne bi bio valjan u Ugarskoj. Tako je brak na temelju ugarskog prava spoj ugarskoga privatnog prava, kanoničkog prava i općega građanskog zakona. Prema njemu je sklapanje brakova nekatoličkih i akatoličkih osoba bilo isto određeno zakonima. Zbog povećeg broja protestanata unutar Ugarske, Josip II. je za protestante donio 6. ožujka 1786. patent koji je u Ugarskoj prošao kao zakonski članak XXVI/1791.²⁶ Po Evangeličkoj crkvi brak nije bio sakrament pa je unutar Ugarske, erdeljska Reformirana crkva imala neke olakšice. Od Josipa II. za Reformiranu ili Protestantsku crkvu normirano je bračno pravo u Ugarskoj te je za sklapanje pa i rastavu braka bilo dovoljno boraviti šest tjedana u kojoj od reformiranih crkvenih općina na tlu Ugarske i Austrije. Da bi dobio rastavu unutar Reformirane crkve, morao je dokazati da je sljedbenik reformirane vjeroispovijesti, i to krsnim listom ili svjedodžbom o prelasku iz jedne vjere u drugu; uz to je morao dokazati da je ugarski državljanin svjedodžbom političke oblasti te je morao priložiti svjedodžbu od katoličkog suda da je rastavljen na temelju stola i postelje. Tek je tada mogao dobiti rastavu »za uvijek« u slučaju reformirane stranke. To nije bilo moguće za državne službenike, profesore, odvjetnike, javne bilježnike, tj. za sve one koji su morali biti austrijski državljani. No događalo se da je

²² GRABER, 1888., 266; LOVRIĆ, bez godine, 10–11. Iako je za Ugarsku Josip II. izdao poseban patent 1786. godine o sklapanju braka, po kojem je brak trebao biti građanski ugovor, oni ga nisu smatrali zakonitim jer Josip II. nije bio okrunjen ugarskom krunom. Iako su prihvaćene neke odredbe za pripadnike pravoslavne i protestantske vjeroispovijesti, u Ugarskoj je ipak na snazi bilo staro običajno pravo.

²³ GRABER, 1888., 266–267.

²⁴ GRABER, 1888., 274–275.

²⁵ *Opći građanski zakonik*, 1899., 24–25.

²⁶ GRABER, 1888., 274–275.

netko bio austrijski državljani, pa ugarski, rastavio se, ponovno oženio pa postao austrijski državljani.²⁷

Isto tako pripadnici Grčko-istočne crkve (pravoslavci) imali su pravo na svoje posebno bračno pravo. Po *Declaratoriumu illyricum*, koji je na snazi od 16. rujna 1779., pravoslavci su imali povlastice koje su se ticale njihovih pripadnika i njihova prava.²⁸ S druge strane oslanjali su se na odredbe *Općeg građanskog zakonika* iz 1852. godine o bračnim pitanjima.²⁹ Za sve ostale vjeroispovijesti vrijedilo je bračno pravo toga građanskog zakonika.³⁰ Osim kršćanskog braka u 19. stoljeću razlikujemo brak akatolika u koje spadaju brakovi Židova i nevjernika i ostalih čiji se brak ravna prema njihovu običajnom pravu.

Brak prema Općem građanskom zakoniku

Brak je mogao sklopiti svatko kome ne bi smetala zakonska zapreka. Ako bi tko zani-
jekao zapreku i ne bi dobio oprost ili bi prešao u drugu zemlju ili drugi teritorij i tamo
sklopio brak, imao se kazniti strogim zatvorom od tri do šest mjeseci. Zbog toga što je
OGZ tražio samo zakonsku zapreku, bračna crkvena zapreka po građanskom zakonu
nije se smatrala pravom bračnom zaprekom. Od 1. siječnja 1857. do 10. srpnja 1868.
nijednom katoliku u carevini Austriji nije bilo dozvoljeno sklopiti brak izvan svih pro-
pisa koje crkveni zakoni određuju. Po *OGZ*-u zapreke su ove: kada nema privole za
sklapanje braka, kada se ne može ispuniti bračna dužnost (rađati djecu); kada postoji
moralna zabrana (već sklopljeni brak,³¹ posvećenje ili zavjet³² i razlika bogoštovlja³³)

²⁷ GRABER, 1888., 222–253. Iz toga je proizlazilo da ako koji supružnik katolik, a oženjen nekatolikom (ili ako zajedno sa ženom katolkinjom postane protestant) pristupi Evangeličko-reformiranoj crkvi i zatraži od reformiranoga bračnog suda rastavu, treba mu su udovoljiti, iako je prije sklopio posve katolički brak ili bio rastavljen od stola i postelje.

²⁸ GRABER, 1888., 198.

²⁹ SLADOVIĆ, 1925., 23.

³⁰ *Opći građanski zakonik*, 1899., 24–25.

³¹ GRABER, 1888., 398–400. Čovjek može biti u isto vrijeme oženjen samo jednom ženom, a žena samo za jednog čovjeka. Ako bi se osoba oženjena ili udana vjenčala s drugom osobom, činila bi zločin dvoženstva. Po čl. 207. isti zločin činila bi i osoba ako bi bila neoženjena ili neudana pa bi se vjenčala s oženjenom ili udanom osobom. Po §. 208. k. z. kazna dvoženstva je tamnica od jedne do pet godina. Drugi brak katoličkih supružnika koji su doživotno rastavljeni nakon prelaska na protestantsku vjeru u inozemstvu (Ugarskoj), ako bi ponovno sklopili s protestantom u Austriji, bio bi nevaljan (1871).

³² GRABER, 1888., 400. Duhovnici i redovničke osobe oba spola (fratri, kaluderice, opatice), koji su položili svečane zavjete blaženstva, ne mogu se valjano ženiti. Obje te zapreke vrijede samo za sljedbenike katoličke vjeroispovijesti, i to latinskog i grčkog obreda (rimokatolike i grčkosjedinjene) i one grčko-istočne vjeroispovijesti. Kod evangelika, augsburške i helvetske vjeroispovijesti, kao i kod ostalih nekatolika ova bračna zapreka ne vrijedi jer njihov crkveni zakon ne poznaje više redove i svećenicima ne zabranjuje brak.

³³ GRABER, 1888., 403–404. Bračne pogodbe ne mogu se valjano sklopiti između kršćana i osoba koje nisu kršćanskog podrijetla. Budući da je prevelika razlika u vjeri, u mišljenju i načinu života, *OGZ* slijedi običajno crkveno pravo, pa je razliku vjere među budućim supružnicima držao bračnom zaprekom. Prema tome, brakove mogu sklapati katolici i drugi kršćani, pristaše raznih nekršćanskih vjeroispovijesti među sobom, Židovi i muslimani te bezvjerci i osobe koje nisu nijedne kršćanske vjere. Brak nije valjan između sljedbenika nekršćanske vjere i osobe koja je kršćanske vjere. Po kanonskom pravu čin krštenja je neizbrisiv i ne može se ukinuti promjenom vjere. No između otpadnika (apostata) i osobe kršćanske vjere brak je moguć. Po austrijskom pravu to ne vrijedi i otpada nesposobnost za sklapanje braka čim zbog prelaska jednog ili drugog dijela oba dijela pripadaju kojoj kršćanskoj ili nekršćanskoj družbi.

te kada nema bitnih svečanosti.³⁴ Brak se mogao raskinuti ili proglasiti nevaljanim ako su se ustanovile bračne zapreke: javnog prava, otmica, postojeći brak,³⁵ posvećenje ili zavjet, razlika bogoštovlja, rodbina, tazbina, preljub, krvništvo muža ili žene, pomanjkanje svečanog očitovanja privoljenja te zapreka katolicizma (uvedena 1814. i 1835. dekretima) zbog koje razriješeni supružnik ne može dokle god mu drugi supružnik živi sklopiti braka s katoličkom osobom. Samo nevina osoba ima pravo tražiti da se brak proglasi nevaljanim. Brakovi među katolicima su nerazrješivi. Isto je tako nerazrješiv brak ako je samo jedna strana u vrijeme sklopljenog braka bila katolik. To isto vrijedi ako tko promijeni vjeru i pripadne kojoj drugoj nekatoličkoj crkvi.³⁶ Nekatoličkim kršćanima zakon dopušta da po načelu vjere zbog važnih uzroka traže rastavu braka (brakovi nekatolika, evangelika augusburške i helvetske vjeroispovijesti, grčko-nesjedinih, Židova i bezvjeraca). Brak valjano sklopljen među Židovima može se raspustiti privolom supružnika po otpusnom pismu ili ako je žena počinila preljub te joj je djelo dokazano.³⁷ Dijete je u braku zakonito ako ga je rodila supruga za postojanja braka ili nakon razrješenja braka u onom vremenu utemeljenom na trajanju trudnoće, sedmog mjeseca poslije sklopljenog braka ili desetog mjeseca poslije smrti muža ili poslije konačne rastave braka. Ako je muž odsutan, a žena rodi dijete, dijete je zakonito dok muž ili nasljednici ne dokažu nezakonitost poroda i dok nezakonitost pred sudom ne bude izrečena. Roditelji su dužni odgajati svoju zakonitu djecu, skrbiti se za njihov život i zdravlje, pribaviti im pristojno uzdržavanje te njihove tjelesne i duševne moći razvijati.³⁸ Djeca po ocu nasljeđuju državljanstvo,³⁹ općinsku pripadnost, zavičajno pravo⁴⁰ i osobnu podsudnost.⁴¹

³⁴ GRABER, 1888., 396–404.

³⁵ GRABER, 1888., 398–400. Ova bračna zapreka različita je za katolike i za nekatolike. Za katolike brak je razrješiv samo smrću supružnika, a za nekatolike brak je razrješiv raskidom bračne veze. Kako bi se spriječili nevaljali brakovi, nekatolici ali i katolici morali su dokazati pismenim dokazom posvemašnji raskid prijašnjega bračnog veza (smrt bračnog druga, osuda na smrt, sudbena presuda da je bračni drug mrtav).

³⁶ GRABER, 1888., 405–408. Ako se dvoje nekatolika oženi razrješivo, u slučaju da jedno od njih prijeđe na katoličku vjeru, te bi time brak postao mješovit, ovom drugom nekatoličkom ostaje na volju da traži raskid braka. Ako su oboje prešli na katoličanstvo, tada njihov brak može razriješiti samo smrt. Savez među Židovima može se raskinuti, nakon prelaska jednog židovskog supružnika na kršćansku vjeru no ako oboje prijeđe na kršćansku vjeru, to se ne može dogoditi.

³⁷ GRABER, 1888., 408–409. Židovski suprug može tražiti razrješenje braka zbog ženina preljuba dok drugi nežidovski dio može upotrijebiti koje druge razloge za rastavu.

³⁸ GRABER, 1888., 478.

³⁹ GRABER, 1888., 487. Za stjecanje državljanstva nije važno mjesto rođenja, već državljanstvo roditelja (OGZ §. 28 i Austrijski državni temeljni zakon od 21. prosinca 1867.). Tuđinka koja se uda za Austrijanca i sama dobiva austrijsko državljanstvo. Ugarsko-hrvatski zaključak L:1879.: Državljanstvo je jedno te isto u svim zemljama krune ugarske. Otomar PIRKMAJER, *Zakon o državljanstvu*, Beograd, 1929., 368–387. Ugarsko državljanstvo dobiva se podrijetlom, pozakonjenjem, udajom i udomaćenjem (naturalizacijom), tj. kada dobije ispravu o udomaćenju te položi prisegu ili zavjet kao ugarski državljanin.

⁴⁰ GRABER, 1888., 487. Zakon od 30. travnja 1880., br. 49, kom IX i Zbornik saborskih zaključaka i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju §. 2.: Samo ugarsko-hrvatski državljani mogu postići u kojoj općini zavičajno pravo. Zavičajno pravo stječe se rođenjem.

⁴¹ GRABER, 1888., 485–487.

Brak u kojem se ustanovilo da postoji zapreka, proglašen je nevaljanim, no, s druge strane, valjano sklopljeni brak unutar Crkve mogla je razvrgnuti samo smrt ili, po Tridentском saboru, svečani redovnički zavjet (čovjek umire ne tjelesno, već duhovno) i papinski oprost. Proglašeni nevaljani brak, koji je bio prije sklopljen, mogao je biti ponovno valjano sklopljen. To je tzv. *ukrjepljenje nevaljane ženidbene sveze*. Za to je bila potrebna posebna privola ne samo jednoga već oboje vjerenika, koji su oboje morali znati da su prije imali nevaljani brak. Papa je u tom slučaju izdavao *dispensatio matrimonii in radice*; čin po kojem se nevaljano sklopljen brak zbog crkvene zapreke priznaje, a djeca iz takve veze smatrala su se zakonitom, a bračnim drugovima se opraštalo s obzirom na privolu koju su pri nevaljano sklopljenom braku izjavili.⁴² Po ugarskom pravu, ako je netko prilikom sklapanja braka zatajio onom drugom zapreku, počinio je zločin protiv obiteljskog stanja te se mogao kazniti kaznom do 2 godine (§. 255. zk. čl. V/1878.). Svećenik koji je znao da postoji bračna zapreka zbog koje se brak mogao razriješiti ili proglasiti ništavnim, a ipak vjenčao zaručnike, mogao se kazniti tamnicom do 3 godine, a ako je bio nemaran, tj. nije tražio sve potvrde, mogao se kazniti zatvorom od 6 mjeseci (§§. 256. i 257. zk. čl. V/1878.) Glede zakonitosti i nezakonitosti rođenja djece u Ugarskoj su kod katolika sudili crkveni sudovi, i to prema crkvenim zakonima, a kod protestanata njihovi crkveni sudovi. Od 1868. godine po novom zakonu rješenje ovog pitanja prebačeno je na građanske sudove (§. 22./1868.).⁴³ Djeca rođena u nemješovitom braku po *ugarskom pravu* slijede vjeru oca. Ako je riječ o mješovitom braku, onda muška djeca slijede vjeru oca, a ženska vjeru majke. Ako tko od supružnika prijeđe na drugu vjeru, slijede ga djeca, ali samo ona koja nisu navršila sedmu godinu. Nakon 18. godine dijete je moglo preći na koju drugu vjeroispovijest (§. 140. o. gr. zak./1868.), no ako bi tko to učinio prije, po ugarskom pravu imao bi se kazniti zatvorom do 2 mjeseca i globom od 300 forinti (§. 53. z. čl. XL/1879). Nezakonita djeca, ako ih je otac priznao pod svoje, slijede njegovu vjeru. Od 1868. godine rasprava o zakonitosti i nezakonitosti djece bez razlike vjeroispovijesti spadala je u nadležnost građanskih sudova. Nezakonita djeca u Ugarskoj bila su isključena iz javnih službi i cehova, te se po starom pravu majku koja bi rodila nezakonito dijete kažnjavalo (po starijem ugarskom pravu takvu bi majku ošišali i stavili na stup srama). Otac se mogao braniti prigovorima ili protudokazima da je on za rođenje djeteta nesposoban, da tjelesni razvoj djeteta ne odgovara vremenu kada se ono rodilo, da je majka djeteta u kritično doba spolno općila s drugim muškarcima ili da je živjela kao javna bludnica te da je imala običaj podavati se drugima. Izvan braka rođena djeca, ali po ocu nepriznata, slijedila su vjeru svoje majke.⁴⁴

Građanski ili civilni brak (*matrimonium civile*)

Uz postojeći crkveni brak u nekim je zemljama uveden i građanski brak, jer se smatralo da građanski brak daje pravnu sigurnost i osigurava jednakost građana pred zakonom, bez

⁴² WEBER, 1886., 132–148.

⁴³ GEBER, 1888., 276–277.

⁴⁴ GRABER, 1888., 282–283, 285, 289.

obzira na njihovu vjeru i slobodu savjesti. No to se nije slagalo s odredbama crkvenog prava jer je Tridentski sabor (1545.–1563.) obnovio katolički nauk i proglasio brak sakramentom. Proglašenje braka sakramentom dovelo je u crkvenome bračnom pravu do načela nerazrješivosti bračne veze za života muža i žene, protivno stajalištu rimskog prava. Tridentskim je saborom određeno da se pristanak na brak mora očitovati pred župnikom prebivališta (boravišta) jednog zaručnika i dvama svjedocima. Nauk sabora prihvaćen je u većini katoličkih zemalja. No sve katoličke države koje su se držale kanoničkog i Tridentuskog sabora nisu htjele bezuvjetno prihvatiti crkveno stajalište. Prirodno pravo države da samostalno izdaje zakone i vrši sudbenost glede braka sve se više isticalo. Tridentski oblik sklapanja braka nije bio svugdje obvezan, tek je 1906. ujednačena regulacija sklapanja braka za cijelu Latinsku crkvu, a propisani tridentski oblik sklapanja braka preuzet je za sve katolike i u Zakonik kanonskog prava 1917. godine.⁴⁵

Građanski brak prema pravu 19. stoljeća je onaj brak koji sklapaju zaručnici načinom koji propisuje građansko ili državno pravo, bez utjecaja crkvenog. Građanskog braka ima tri vrste:

1. Građanski brak »na silu« ili *obligatorni* jest onaj brak koji propisuje državna vlast da bi u državi bio valjan, ne pomišljajući na crkveni brak (dopušten u Švicarskoj, Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj, Italiji i dunavskim kneževinama).
2. Građanski brak »na volju« ili *fakultativni* jest onaj po kojem građanski zakonik pušta zaručnicima na volju hoće li se samo građanski ili crkveno vjenčati.
3. Građanski brak »za nuždu« i to a) apsolutni građanski brak za nuždu, kada osobe smiju sklopiti brak pred svjetovnim činovnikom ako ih župnik neće vjenčati zbog zapreke koju građanski zakonik ne poznaje, ili b) relativni brak za nuždu, ako zaručnici spadaju u koju zakonito nepriznatu crkvu ili vjersku družbu.⁴⁶

Kao i kod kanonskog prava tako su i u građanskom zakoniku postojale zapreke koje su brak raskidale, a to su maloljetnost (*minorennitas*),⁴⁷ nedoraslost (*impubertas*),⁴⁸ vojnički stalež⁴⁹ te je po čl. 119. postojala zapreka među raspuštenim bračnim supruzima (kod čisto akatolika i mješovitih brakova). Postojale su zapreke koje su prema građanskom zakoniku

⁴⁵ ALINČIĆ, 1997., 649.

⁴⁶ WEBER, 1886., 50–53.

⁴⁷ WEBER, 1886., po kojoj maloljetnici moraju imati dozvolu za brak od svojih roditelja te su to oni koji nisu još navršili 24. godinu te stoje pod očinskom vlasti. Maloljetnost može prestati prije ako otac prije 24 godine djecu izrekom suda otpusti ili ako otac 20-godišnjem sinu dopusti vođenje kućanstva. Očinsku vlast vrši zakoniti otac kao glava obitelji. Ako dijete nema oca ili je nezakonito, onda dobiva skrbnika ili nadtutorsku vlast koja daje privolu.

⁴⁸ WEBER, 1886. za oba spola dozvola za stupanje u brak je 14. godina. Oprost od ove zapreke daje car ili kralj. Ako i dobiju oprost, ne mogu živjeti zajedno do svoje 14. godine.

⁴⁹ WEBER, 1886., vojne osobe ne mogu se bez propisanog dopuštenja ženiti. Takav je zakon u krjeposti od 5. prosinca 1868.

brak zabranjivale, a to su: manjak političke dozvole,⁵⁰ vojnička dužnost, udovički rok,⁵¹ zločin te preljub sudbeno dokazan.⁵²

Najprije je civilni/građanski brak uveden u Holandiji 1580. godine za pripadnike Reformirane državne crkve. Donesena je fakultativna uredba koja je dopuštala zaručnicima izbor između crkvenog i civilnog osnutka braka, a za disidente pak obligatorni civilni brak. Godine 1656. to se pravo protegnulo svuda po Nizozemskoj, a 1795. uveden je obligatorni civilni brak u cijeloj Nizozemskoj i Holandiji. Engleska, Škotska i Irska uvele su 1653. obligatorni civilni brak iz načelnih razloga kako bi se odstranili iz Crkve svi svjetovni elementi, a među njima i sudjelovanje svećenika pri osnivanju braka. U Francuskoj je 1787. uveden fakultativni civilni brak za protestante, ali je ubrzo revolucija donijela obligatorni brak obvezatan za sve Francuze prema Zakonu o braku donesenom 1792., prozvanom *Code civil*. Brak je odvojen od crkvenih zakona te upućen u područje zakonodavstva i sudbenosti države, a od 1816. do 1884. vladao je civilni brak bez dozvole rastave, da bi 1884. ponovno bila uvedena rastava braka. U Belgiji je na poticaj Francuske uvedeni civilni brak 1815. godine. U Njemačkoj je obligatorni civilni brak postojao prije 1848. samo u zemljama u kojima se protezalo francusko pravo, a Frankfurtska narodna skupština je 1848. uvela fakultativni civilni brak i civilni brak iz nužde za osobe koje po građanskom pravu imaju sve uvjete za brak, ali im nije dopušteno crkveno vjenčanje. Taj je zakon u Njemačkoj bio priznat za prusku monarhiju do 1874., a od 6. veljače 1875. za cijelu Carevinu, kada je uveden obligatorni civilni brak u cijeloj Njemačkoj. U Austriji bračni patent Josipa II. od godine 1783. proglasio je brak građanskim ugovorom predavši ga zakonodavnoj i sudbenoj vlasti. Nasljednici Josipovi bili su skloniji crkvenom stajalištu pa su 1811. uspostavili *Opći građanski zakonik*, oslanjajući se na katoličko crkveno pravo, ne napustivši samostalnost države. Država dozvoljava brak, ali se on sklapa pred nadležnim župnikom koji je u tom pogledu sluga države. Zakonik odjeljuje brak kao civilni brak i religiozni. Nazadak bračnog prava bio je učinjen prihvaćanjem konkordata 1855. (članak X.), zbog kojeg su izglasani bračni zakoni 1856.–1857., koji su izvan upotrebe stavili Opći

⁵⁰ WEBER, 1886., U Hrvatskoj se nikada nije tražila. No ako se oženite osobom iz neke druge pokrajine (naredba od 10. studenoga 1858. i 9. siječnja 1868.), za oblasti u Kranjskoj, Salzburškoj, Tirolu i Voralbergu traži se dopuštenje dok se ne stekne zavičajno pravo.

⁵¹ WEBER, 1886., (§. §. 120. i 121. gr. z.). Ako je brak proglašen nevaljanim ili je smrću supruga razriješen, ne može noseća žena prije porođaja, ili ako se sumnja da je u drugom stanju, udati prije negoli prođe šest mjeseci. Tek ako donese svjedočanstvo da nije u drugom stanju, moći će dobiti oprost i poslije tri mjeseca se udati. ŽEPIC, 1893., 125. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada donijela je naredbu od 27. veljače 1892. upravljenu na kr. županijske oblasti i gradska poglavarstva: kako se pišu molbenice za oprost od udovičkog roka: »dokazom da je prvošnja ženidbena sveza razriješena (smrtnim listom pokojnog supruga ili pravomoćnom osudom ženidbenog suda); svjedožbom liječnika koji je u javnoj službi (kotarskog liječnika ili gradskog fizika) da žena nije trudna, pri čem se opaža da ima liječnički nalaz obavljen biti tri mjeseca nakon razrješenja ženidbene sveze ili smrti supruga te se imaju dokazati oni silni razlozi, s kojih se oprost traži«.

⁵² WEBER, 1886., ako se točno zna osoba s kojom je učinjen preljub. Brak sklopljen među tim osobama ostaje bez potvrde suda te nakon smrti drugoga, nitko nema prava na imovinu onog drugog. Nadalje žena i djeca nemaju pravo na plemstvo i ostale olakšice, koje bi dobili sa staležom supruga. Djeca rođena u takvom braku, a po ženidbi pozakonjena pred građanskim sudom, nisu posve jednaka zakonitoj djeci, jer su isključena od one imovine koja je izričito obiteljskim naredbama pridržana zakonitoj djeci, a isto tako nemaju prava na nasljedstvo u imovini rođaka svojih roditelja.

građanski zakonik o braku i uspostavili tridentsko pravo i crkvenu sudbenost.⁵³ Ako se tko želio oženiti civilno za vrijeme tih zakona, bio je kažnjen po čl. 507. kaznenog zakona te 780. i 781. vojnoga kaznenog zakona zatvorom od 3 do 6 mjeseci.⁵⁴ Ti su zakoni dokinuti 25. svibnja 1868., kada je ponovno uspostavljen Opći građanski zakonik. Sudbenost u bračnim pitanjima vraćena je civilnim sudovima, a pravi brak je onaj crkveni, uz kojeg postoji i civilni brak od nužde za one koji ne pripadaju nijednoj konfesiji i one kojima se uskraćuje crkveno vjenčanje jer po državnim zakonima imaju nepriznavane zapreke (zakon od 25. svibnja 1868. i 9. travnja 1870.). U Švicarskoj je zakonom od 26. prosinca 1875. uveden obligatorni civilni brak, kao i u Italiji 1866. godine. U Španjolskoj je obligatorni civilni brak uveden 18. lipnja 1870., a umjesto obligatornog braka 9. veljače 1875. uveden je fakultativni civilni brak. U Portugalu je od 1868. postojao civilni brak samo za nekatolike.⁵⁵

Građanski brak u Hrvatskoj

U Dalmaciji su na području bračnog prava vrijedile odredbe drugog poglavlja OGZ-a od 1. lipnja 1811. sve do 1. siječnja 1857., kada je stupio na snagu patent od 8. listopada 1856., koji je određivao da za pripadnike rimokatoličke vjeroispovijesti vrijedi kanonsko, tj. crkveno pravo. To je vrijedilo sve do 25. svibnja 1868., kada je u zemljama zastupanima u Carevinskom vijeću zakonom uspostavljeno ponovno drugo poglavlje OGZ-a s članom 2., kojim se uvodi građanski brak za nuždu i o kojem je izdana naredba od 1. srpnja 1868. Zakonom od 31. prosinca 1868. određeno je u Austriji da zaručnici koji pripadaju različitim vjeroispovijestima mogu sklopiti valjani brak pred dušobrižnikom zaručnika ili zaručnice, ako su obavljene napovijedi. Ako oba dušobrižnika uskrate obaviti vjenčanje, zaručnici mogu sklopiti brak pred civilnom vlašću.⁵⁶ Osim toga izdani su za zemlje zastupane u Carevinskom vijeću novi zakoni: o interkonfesionalnim odnosima državljana od 25. svibnja 1866. (d.z. br. 46.), o pokušaju pomirenja pred rastavom braka od 31. prosinca 1868. (d.z. l. br. 3. ex 1869.).⁵⁷ Carskim reskriptom od 30. srpnja 1870. ukinuta je u cijelosti valjanost konkordata u zemljama i krunovinama u Carskom (carevinskom) vijeću zastupanima.⁵⁸ Car je napokon donio zakon o braku bezvjeraca od 9. travnja 1870. (d.z. l. br. 51.). Prema njemu su se građanske bračne zapreke dijelile na one koje su brak raskidale i one koje su brak zabranjivale.⁵⁹ U Bačkoj, Baranji, Banatu i Međimurju (Čakovec i Ludbreg), poslije pod ovo spada Rijeka, prestala je 1861. godine valjanost OGZ-a te se primjenjivalo konfesionalno bračno pravo pojedinih vjeroispovijesti, dok člankom XXXL/1894. nije uveden obligatorni civilni brak (taj zakon

⁵³ *Ženidba i država, pismo Luke prijatelju Marku*, Zagreb, 1887., 10–16.

⁵⁴ Julij LIEBBALD LJUBOJEVIĆ, prof. crkvenog prava u Djakovu, *Katoličko ženidbeno pravo s obzirom na građanske zakone u Austriji*, brzotiskom Drag. Lehmana, 1867., 15 (dalje LIEBBALD LJUBOJEVIĆ, 1867.).

⁵⁵ *Ženidba i država*, 1887., 10–16.

⁵⁶ SLADOVIĆ, 1925., 15.

⁵⁷ WEBER, 1886., 175–197.

⁵⁸ GRABER, 1888., 138.

⁵⁹ WEBER, 1886., 175–197.

propisuje obvezatni građanski brak za sve državljane bez razlike vjeroispovijesti, ne poznaje bračnu zapreku razlike vjere, a dopušta i razrješenje braka sudskom presudom).⁶⁰ U Ugarskoj konkordat nije naišao na simpatije, jer ugarski episkopat nije bio s njim sporazuman, zbog toga što je bio u protuslovlju s kanonskim pravom, sa zakonima iz 1848. godine pa i s povlasticama apostolskog kralja, jer je smanjivao jurisdikciju crkvenih sudova. Ugarski episkopat je ipak na pokrajinskim koncilima strigonskom (1858.) i kološkom (1863.) konkordat prihvatio, da bi odlukom Sabora u Ugarskoj on 1867. izgubio svoju formalnu valjanost jer nije donesen ustavnim putem.⁶¹

U Ugarskoj i Erdelju te posebice u Hrvatskoj, prije negoli je uveden Opći građanski zakonik, u bračnim stvarima za katolike vrijedilo je kanonsko pravo, a ono nije prestalo ni onda kada je uveden građanski zakonik (1. svibnja 1853.), jer članak III. uvedenog carskog patenta od 29. studenoga 1852. propisuje da se propisi o bračnom pravu, sadržani u drugom poglavlju zakonika, ako se odnose na valjano sklapanje i raspravu o nezakonitosti braka, rastavu od stola i postelje i raskid braka, ne primjenjuju u Kraljevini Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji na sljedbenike rimokatoličke vjeroispovijesti, nego za njih i nadalje vrijede postojeći zakoni i propisi njihove vjeroispovijesti. Godine 1855. (18. kolovoza) potpisan je konkordat između pape Pija IX. i cara i kralja Franje Josip I., koji je proglašen carskim patentom od 5. studenoga 1855. U članku X. konkordata utvrđuje se da će crkveni sudac po propisima svetih zakona crkvenih i po propisima kanona tridentskih suditi u bračnim stvarima katolika, dok će svjetovni sudac presuđivati jedino građanske posljedice braka. Nakon toga izdan je 8. listopada 1856. *Zakon o brakovima katolika u cesarevini austrijskoj i kao prilog II. Naputak za duhovne sudove u cesarevini austrijskoj glede bračnih predmeta*. Takvo bračno pravo ostalo je u Hrvatskoj sve do 1918., kada su unesene promjene u katoličko bračno pravo, a drugo poglavlje građanskog zakonika vrijedilo je samo za protestante i Izraelićane (Židove), a za katolike ne.⁶² Tek je 1946. godine u Hrvatskoj uveden obvezatni građanski brak.⁶³

Rastava u građanskom braku

Rastava koju nije poznavao crkveni brak, uz iznimku odvajanja od stole i postelje, bila je dopuštena u građanskom/civilnom braku. U građanskom braku ako dođe do rastave, zakoniti supružnici rastavljeni po svojoj krivici nemaju prava na nasljedstvo onog drugog, no ako jedan od rastavljeni supružnika nije kriv za rastavu, može zatražiti pogodbu. Ako je jedna strana kriva, a druga nije, nekriva može zatražiti primjereno uzdržavanje. Djecu rođenu prije rastave, ako se muž i žena nisu mogli složiti, sud je preuzimao i određivao da mušku djecu do četvrte godine, a žensku do sedme godine majka odgaja, s tim da je otac morao uzdržavati navedenu djecu. Ako se dijete rodi nakon rastave, zakonitom se djecom smatraju ona djeca rođena nakon sedmog mjeseca poslije sklopljenog braka ili desetog

⁶⁰ SLADOVIĆ, 1925., 15.

⁶¹ GRABER, 1888., 138.

⁶² WEBER, 1886., 175–197.

⁶³ ALINČIĆ, 1997., 647.

mjeseca nakon što je raskinuta bračna zajednica. Muž koji tvrdi da nije otac djeteta koje mu je žena rodila za zakonskog vremena, mora dokazati da fizički nije mogao općiti sa ženom, i to u roku od 11 mjeseci (330 dana) prije negoli je dijete rođeno. Ako muž umre prije roka, nasljednici mogu u roku od tri mjeseca poslije muževljeve smrti tražiti nezakonitost rođenja takvog djeteta. Nezakonito dijete rođeno je prije negoli je prošlo šest mjeseci (180. dana) nakon sklopljenog braka ili ako je rođeno 10 mjeseci (300 dana) nakon razvrgnuća bračne zajednice. Ako je bračni vez sudačkom odlukom bio raspušten, onda je takvo dijete bilo nezakonito i onda kada bi se dokazalo da je rastavljeni muž otac djeteta.⁶⁴ Posebna vrsta brakova koju je Crkva zabranjivala, a građanski oblik sklapanja braka dopuštao bili su mješoviti brakovi.

Mješoviti brakovi

Prema dogmi Katoličke crkve smatra se da se ne može spasiti nitko tko je svojom krivnjom izvan njezina krila. Zato su službenici Božji dužni takve osobe, bili oni nevjernici ili krivovjerci, privoditi k Crkvi. Zbog toga je Crkva zabranjivala mješovite brakove jer se bojala da će u takvom braku katolička stranka ohladiti u vjeri. Crkva je vjerovala kako postoji mogućnost da se katolička stranka u mješovitom braku za volju akatoličke stranke odrekne svoje vjere. No najveći problem u takvom braku dogodio bi se nakon rođenja djece, zbog odluke roditelja u kojoj će vjeri odgajati djecu. Crkva je ipak dopuštala takve brakove u nužnosti ako akatolička stranka obeća pismeno:

1. da će dopustiti katoličkoj stranci slobodu u vršenju vjerskih dužnosti,
2. da će djecu, bilo mušku bilo žensku, dati krstiti u vjeri katoličkoj. Ako je u mješovitom braku otac katolik, a majka akatolik, onda u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji po § 6. patenta o toleranciji od 13. listopada 1871., sva se djeca, bilo muška bilo ženska, moraju odgajati u katoličkoj vjeri, te u takvom slučaju ne treba nikakvih potvrda. Ako bi majka bila katolkinja, a otac akatolik, po patentu bi se muška djeca odgajala u akatoličkoj, a ženska djeca u katoličkoj vjeri. Isti zakon određen je za Ugarsku §. 26./17-90./91. Za Austro-ugarsku Monarhiju, po članku I. interkonfesionalnog zakona od 25. svibnja 1868. valjanim za zemlje zastupane u Carevinskom vijeću, određuje se da u mješovitim brakovima sinovi slijede vjeru oca, a kćeri majke. Zaručnici su mogli prije sklapanja braka bračnim ugovorom ustanoviti da bude obrnuto, ili da sva djeca slijede vjeru oca ili majke. U Ugarskoj po §. 12. zakonskog članka LIII. od godine 1868., u mješovitim brakovima dječaci slijede vjeru oca, a djevojke vjeru majke, sve ostalo se protivi ovom zakonu. U praksi se ovaj zakon malo teže provodio jer je Istočna crkva po svome bračnom pravu, na koje je imala pravo, tražila da se sva djeca u mješovitom braku odgajaju u vjeri »pravoslavnoj«, te ako bi se odgajalo u kojoj drugoj vjeri, nema prava na nasljedstvo. Ti su zakoni bili u suprotnosti jedan naspram drugoga te su se nijekali, no po praksi u Hrvatskoj je kanonsko pravo Katoličke crkve bilo jače od bilo kojeg dopuštenog prava drugih crkava.

⁶⁴ WEBER, 1886., 296.

Drugi problem javljao bi se u slučaju rastave mješovitih brakova. Kada bi se sklopio brak između pravoslavne (u dokumentima se navodi istočno-pravoslavne ili grčko-istočne) i rimokatoličke osobe, pa nakon određenog vremena kada bi pravoslavna osoba zatražila rastavu od rimokatoličke osobe, postavljalo bi se pitanje da li bi ona/on imala/imao pravo ponovno sklopiti brak za života svoga rastavljenog rimokatoličkog supružnika, budući da za svakoga ženidbenog supružnika vrijedi različito ženidbeno pravo. Srpski konzistorij pozivao se na kanonsko pravo Istočno-pravoslavne crkve koje je potvrđeno 1. člankom patenta od 8. listopada 1856., po kojem je dopušteno pravoslavnoj stranki da se razvede od rimokatoličke strane i da nakon toga može stupiti u drugi brak, i to ne s rimokatoličkom osobom, već samo s nerimokatolikom. Iste je brakove državna vlast smatrala zakonitima, kao i djecu rođenu u njima. Rimokatolički ženidbeni sudovi žalili su se na takav postupak kraljevskoj zemaljskoj vladi tužbom i molbom da rastavama i ponovnim sklapanjima brakova stane na put, jer su smatrali da, usprkos rastavi braka, brak postoji do smrti one druge osobe, no kraljevska zemaljska vlada nije upućivala prigovore srpskom konzistoriju.⁶⁵ Problem je nastajao zbog jednostranog tumačenja 1. članka patenta od 8. listopada 1856., kojeg je svaka strana tumačila po svojem i u svoju korist, a zemaljska vlada nije pružala nikakvo objašnjenje kako bi rastumačila zakon, već se on provodio po željama sudionika, sve do 1906. godine. Donošenjem Zakona o vjeroispovjednim odnosima 1906. godine mješovite brakove može blagosloviti nadležni svećenik, kome se zaručnici obrate, s time da moraju obaviti prethodne napovijedi. Djeca supružnika različite vjere mogu sva ili samo neka u majčinoj vjeri odrasti, u slučaju ugovora između muža i žene. No ako je taj ugovor dan nekom trećem (svećeniku) nema pravne snage. Ako ugovora nema, djeca primaju očevu vjeru bez obzira na to jeli brak u očevoj ili majčinoj vjeri sklopljen.⁶⁶

Za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju pravno je vrijedio §.57. građanskog bračnog zakona, po kojem se smatralo da ako je pri sklapanju braka barem jedna stranka bila član Katoličke crkve, takav se brak ne može raskinuti ni onda ako obje stranke promijene vjeru i postanu članovi koje nekatoličke crkve. Isto tako ne može se raskinuti brak dviju osoba koje su se bile uzele kao kršćani nekatolici, pa prešle na vjeru katoličku, a kasnije se ponovno vratile na koju nekatoličku vjeru. To je značilo da ako dvije osobe koje su se uzele kao kršćani nekatolici, pa jedna prijeđe na vjeru katoličku, onda brak postaje razrješiv za nekatoličku stranu, koja može po propisima bračnog zakona tražiti rastavu braka. No ipak se u praksi i na terenu drukčije provodilo.

Vojno svećenstvo glede mješovitih brakova (15. srpnja 1869). dopušta mješoviti brak ako se zaručnici obvežu da će svu rođenu djecu u braku odgajati u katoličkoj vjeri. Ako je zaručnik, vojnik (časnik) i katolik, a zaručnica akatolkinja, te podložna građanskoj duhovnoj jurisdikciji, ne smije se mimoići katolički dušobrižnik kojem se podnosi molba za brak.⁶⁷

⁶⁵ D. RUVARAC, *O razvodu mešovitih brakova u Hrvatskoj i Slavoniji*, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci, 1902., 7–9.

⁶⁶ Dimitrije JANKOVIĆ, protopresbiter, redovni član sarajevskog eparhijskog crkvenog suda, *Mešoviti brak u pravoslavnoj crkvi*, Sarajevo, 1906., 43.

⁶⁷ Vilma VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti (memoari)*, Zagreb, 1994., 243. Vilma Vukelić (1880–1956.), rođena Miskolczy, podrijetlom je Židovka koja se udala za Milivoja Vukelića (1873.–1938.), časnika austrougarske vojske, intelektualca i književnika. U svojim memoarima ona opisuje sklapanje svojega braka »...*Trebalo je*

Ako je zaručnik akatolik, a zaručnica katolkinja i podložna građanskoj jurisdikciji, takav brak odobrava Carsko kraljevsko ministarstvo rata od 26. svibnja 1869. Brak vojnih osoba grčko-istočnjaka, augsburške i helvetske vjere, ne vrši vojni župnik, već bližnji vojnički dušobrižnik iste vjere.⁶⁸

Najčešći problemi na terenu

Zbog pravne raznolikosti, pripadnici Kraljevine Hrvatske i Slavonije, ali i ostali državljani znali su se naći u nedoumici. Prilikom sklapanja braka često su se u građanskim, ali i crkvenim brakovima događala *protupropisna krštenja djece* bez obzira koje vjere bila.⁶⁹ Pravne su odredbe bile u suprotnosti jedna prema drugoj. Pripadnici katoličke vjere morali su se držati jednih odredaba, a pripadnici ostalih vjera drugih. Problem je nastajao kada bi pripadnici katoličke vjere odlučili sklopiti brak s pripadnicima ostalih vjera u njihovim crkvama. Bez obzira na to koliku samostalnost Pravoslavna i protestantska crkva po pitanju sklapanja brakova imale, odredbe Katoličke crkve bile su jače. Tako su npr. djeca rođena u mješovitom braku između protestanta i katolika, po odredbama *OGZ-a*, trebala biti krštena po principu da su ženska djeca slijedila vjeru majke, a muška vjeru oca, dok je Katolička crkva smatrala da ako je jedan pripadnik u braku katoličke vjere, da sva djeca slijede katoličku vjeru (čl. XXVI. 1790./91.- ako je otac katolik, sva djeca slijede njegovu vjeru, i muška i ženska, a ako je majka katolkinja, onda ženska djeca slijede njezinu vjeru, a muška djeca vjeru oca), pa su se djeca brisala iz jednih matica i prebacivala u druge, najčešće katoličke.⁷⁰ Zakonske su odredbe stvarale kaos ne samo u Katoličkoj crkvi već je i kod ostalih crkava bilo problema. Ako su roditelji protupropisno krstili dijete znajući zakon i bili upozoreni na njega, bili su kažnjeni novčanom globom, koja je ovisila o počinjenom zločinu (5 forinti), ali je i svećenik/paroh bio kažnjen.⁷¹ Tako je u Đakovu povjesničar Ferdo Šišić svoje zakonito žensko dijete Olgu, iz mješovitog braka s pravoslavkom Milenom/Milevom rođenom Mihajlović, krstio 1898. u Pravoslavnoj crkvi, iako je dobro znao da to ne smije, te je bio čak upozoren od strane župnika, jer u njihovu braku sva djeca moraju slijediti vjeru oca – katoličku. Roditelji i svećenik su kažnjeni svaki globom od 5 forinti u korist gradske uboške zaklade, a kćerka je morala biti unesena

prikupiti kauciju. Zapravo smo kupili kuću i njome intabulirali (uknjižiti pravo vlasništva) kauciju. Nametnulo se pitanje vjere jer je majka ustrajala da ne prijedem na kršćanstvo, a u Hrvatskoj toga vremena još nije bilo građanskih brakova. Zato smo morali bar fiktivno izboriti da nam je stalno mjesto prebivališta obližnja Darda (u Baranji pod mađarskom jurisdikcijom), što je opet odnijelo nekoliko mjeseci. Onda se uspostavilo da je mađarsko vojno ministarstvo, kome je Milko po svom statusu pripadao, priznavalo samo crkvena vjenčanja. Moralo se dakle pronaći svećenika koji bi nam nakon vjenčanja u mjesnom uredu i pored naših različitih konfesija, dao i crkveni blagoslov i potvrdio ga službenim vjenčanim listom. U crkvi se trebalo navijestiti te se morala zatražiti dispensa (izuzimanje od crkvenih propisa u posebnim okolnostima) pečujskog biskupa.«. Vjenčali su se 20. srpnja 1902. godine u Dardi.

⁶⁸ WEBER, 1886., 197–220.

⁶⁹ HDA-BINZV, kutija 71/1894.; (1438/1894.) – protupropisno krštenje ženske djece iz mješovitog braka pravoslavlca i akatolkinje.

⁷⁰ HDA-BINZV, kutija 73/1894.; (5133/1894.).

⁷¹ HDA-BINZV, kutija 76/1894.; (6246/1895.).

u rimokatoličke matice, što je napravljeno tek 1902. godine.⁷² Neki roditelji, uglavnom iz braka pravoslavac-katolkinja, pokušali su zavarati sudbeni stol, kako bi izbjegli slovo zakona i njegove posljedice, opravdavajući se da nisu poznavali zakon, da je dijete bilo jako bolesno i na umoru, pa su ga zato krstili u drugoj (u većini slučajeva Pravoslavnoj) crkvi, što sudbeni stol nije priznavao jer je smatrao da pravoslavni svećenici poznaju slovo zakona ove Kraljevine. Kao krajnju mjeru, nakon što bi sudbeni stol odbacio sve takve prigovore i tražio da se dijete upiše u rimokatoličke matice, majka rođenog djeteta tražila bi da prijeđe u Pravoslavnu crkvu, jer bi njezinim prelaskom dijete prešlo na pravoslavlje, zbog toga što su po zakonu djeca do 7. godine slijedila vjeru majke. Sud je odbijao takve prijelaze smatrajući da ih stranke ne čine iz osvjedočenja i uvjerenja, već kako bi izbjegli zakon.⁷³ Djeca iz mješovitog braka prebacivana su nakon smrti oca u vjeru majke ili obrnuto.⁷⁴ Nezakonita djeca uvijek su slijedila vjeru majke, bez obzira na to jeli im »navodni otac« bio koje druge vjere.⁷⁵ Takve slučajeve prijavljivali su uglavnom mještani sela ili župnici prekršitelja, naravno oštećene strane. Znalo se dogoditi da su djeca iste majke slijedila svako drugu vjeru. Najčešća protupropisna krštenja obavljala je Pravoslavna crkva (grčko-istočna) stoga što po zakonima Pravoslavne crkve sva djeca rođena od pravoslavaca, slijede pravoslavnu vjeru, što je u suprotnosti sa zakonima katoličke crkve. No takav čin protupropisnog krštenja nije stran ni drugim crkvama. Tako je pastor Evangeličke crkve u Rumi (Bešika) protupropisno krstio 11 djece, koja su poslije prebačena u rimokatoličke matice rođenih.⁷⁶ U Rimokatoličkoj crkvi rjeđa su protupropisna krštenja djece, te župnici uvijek imaju valjan razlog, da je dijete na samrti, a u blizini nema pravoslavnog svećenika, no ipak bi bili kažnjeni, i to do 50 forinti kazne.⁷⁷ Često su muž i žena različite vjere, koji su se oženili u Katoličkoj crkvi, potpisali revers da će svu rođenu djecu odgajati u katoličkoj crkvi, a nakon rođenja krstili bi svu djecu u jednoj od nekatoličkih (u većini slučajeva pravoslavnoj) crkvi. Prema takvim osobama država je bila jako stroga i dvostruko ih kažnjavala, a posebice svećenika koji je krstio

⁷² HDA-BINZV, kutija 363/1898.; (149/1898.).

⁷³ HDA-BINZV, kutija 365/1898.; (241/1898.); slučaj mješovitog braka Daniela Kukića, sljedbenika pravoslavne vjere, i katolkinje Vilme rođene Tauschmann.

⁷⁴ HDA-BINZV, kutija 76/1894.; (277/1894.). Marija Bogdanović, katolkinja, prebacila je svoju djecu s pravoslavne vjere na katoličku nakon smrti muža, što joj je bilo dopušteno po zakonu jer djeca nisu bila punoljetna.

⁷⁵ HDA-BINZV, kutija 77/1894.; (337/1894.). Izvanbračna djeca katolkinje krštena su po pravoslavnom obredu. Naknadnim brakom roditelja, oca pravoslavca i majke katolkinje, svejedno muška djeca slijede majku, jer su rođena kao nezakonita kada je majka bila katolkinja po crkvenom stajalištu, dok je država smatrala da sinovi koji su navršili sedmu godinu slijede oca, a maloljetnici ispod sedme godine majku, tj. katolkinju. Kutija 161/1895.; (233/1895.). Majka katolkinja kažnjena je globom od 5 forinti ili zatvorom od 24 sata jer je svoje nezakonito dijete krstila u Pravoslavnoj crkvi. (15869/1895.), osuđeni su i svećenik i majka jer su protupropisno krstili dijete.

⁷⁶ HDA-BINZV, kutija 163/1895.; (355/1895.–16752/1895.). Djeca su: Marija Faraho, Aleksander Geller, Stjepan Terebeši, Mihael Bois, Franjo Schiling, Andrija Bertok, Valentin Balog, Petar Forogaši, Elisabet Keri i Imra Balog.

⁷⁷ HDA-BINZV, kutija 364/1898.; (214/1898.). Župnik Antun Pečenovski protupropisno je krstio dijete pravoslavke u Katoličkoj crkvi, navodno ga je krstio iz nužde, jer je dijete bilo bolesno, a slučaj se dogodio u vrijeme korizme, pa ga nije mogao prijaviti. Dijete je vraćeno u matice Pravoslavne crkve.

dijete a znao je za revers.⁷⁸ Znalo se dogoditi da su roditelji prešli s pravoslavne vjere na katoličku, ali su im djeca ostala u pravoslavnoj vjeri, jer su navršila sedam godina, te su mogla samo posebnom molbom zamoliti prijelaz na katoličanstvo.⁷⁹

Zbog strogih odredaba kanonskog prava glede braka i nedobivanja službene rastave, mnogi su parovi živjeli u *konkubinatu*⁸⁰ ili priležništvu i imali nezakonitu djecu. Nerijetko bi služavke ili domaćice koje su živjele u kući poslodavca imale sa svojim poslodavcima djecu, koja bi smrću prve supruge postajala zakonita. Položaj žene u konkubinatu ovisio je o položaju drugoga bračnog druga, a često i o mjestu stanovanja (ruralni i urbani element), ali i o religijskoj pripadnosti. Na selu su takve žene, ali i djeca, bili podložni izrugivanju, teškim optužbama (da su kurve) i stalnim napadima (bacanje kamenja) od mještana, ali i lokalnog župnika, koji je dobro poznao život svojih sumještana, dok su se u gradu izgubili u mnoštvu doseljenika, pa često gradski župnik nije znao je li brak pojedinaca zakonit ili nezakonit. Iako su očevi pokušavali pozakoniti svoju djecu priznanjem pred sucem, ona bi postajala zakonita tek kada bi se njihovi roditelji vjenčali, što je katkad bilo teško jer je na životu bila prva supruga njihova oca. Nakon smrti prve supruge i supruge, dolazilo bi do *pozakonjenja izvanbračne djece*, što se vrlo često događalo te je to bila česta molba Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Iznenađuje broj tih molbi, što očito pokazuje da je bio velik broj nezakonite djece i konkubinata. Muževi su izvan braka imali i po nekoliko djece koju su nakon smrti prve supruge, s kojom nisu imali djece, pozakonili naknadnim vjenčanjem s majkom izvanbračne djece.⁸¹ Nakon rastave od stola i postelje, žena je po kanonskom pravu i dalje bila vezana za svojega rastavljenog muža dok on nije umro, i sva djeca koju je rodila, po zakonu su bila nezakonita jer su po zakonu rođena u preljubu, i morala su se kao takva voditi iako bi se nakon smrti prvog muža žena udala za naravnog oca te djece.⁸² S ovim zakonom često se državne institucije nisu slagale i smatrale su nepoštenim da se ta djeca ne mogu pozakoniti. Zatim, sljedbenici evangeličke i židovske vjere, ali i katoličke, često su tražili oprost i otklanjanje zapreka od rodbinstva zbog različitih razloga (prezrela dob zaručnice, maleno rodno mjesto zaručnice, manjak ili nedostatak miraza zaručnice, opstanak dobara plemstva, odgoj mnoge djece).⁸³ U spisima se često nailazi i na oprost od zapreke tazbinstva. Mještani sela znali su se potužiti na slučajeve kada su pojedinci živjeli u priležništvu sa svojim snahama.⁸⁴ Ovo nije slučaj samo kod sljedbenika katoličke vjere. I ostali pripadnici morali su tražiti oprost od te zapreke. Kao razlog oprosta navodili su korisnost s obzirom na imovinske odnose molitelja.⁸⁵

⁷⁸ HDA-BINZV, kutija 164/1895.; (361/1895.; 16753/1895.).

⁷⁹ HDA- BINZV, kutija 305/1897.; (98/1897.). Prijelaz obitelji Dančuo s pravoslavlja na katolicizam.

⁸⁰ Protokoli Nadbiskupskog arhiva.

⁸¹ HDA-BINZV, kutija 75/1894.; (9573/1894.).

⁸² HDA-BINZV, kutija, 159/1895.; (135/1895.).

⁸³ WEBER, 1886., 65–66; HDA-BINZV, kutija 164/1895.; (379/1895.). Molbenica Matije Schremera i Magdalene Flohr iz Nove Pazove, koji se žele oženiti, a bratići su.

⁸⁴ HDA-BINZV, kutija 77/1894.; (15134/1894.).

⁸⁵ HDA-BINZV, kutija 78/1894.; (387/1894.). Armin Birman, Židov, želio se oženiti šogoricom udovom Birman. Dopušteno mu je. Kao razlog molitelj navode da je taj brak koristan u odnosu na imovinske odnose, a ujedno Armin Birman udovac je s jednim djetetom, kojem je šogorica sklona.

Nakon 1. rujna 1895. u Ugarskoj i dijelovima koji su potpadali pod ugarsku upravu uvedena je forma *sklapanja civilnog ili građanskog braka*. Hrvatski zavičajnici,⁸⁶ ako su uz to još bili i katolici, mogli su sklopiti brak samo unutar Katoličke crkve. Ako su željeli sklopiti brak u inozemstvu, morali su ga sklopiti u formi koju je propisivala Katolička crkva (pred nadležnim župnikom i dva svjedoka). Onaj koji bi se upustio u sklapanje civilnog braka, mogao se naći pred odredbom da će mu brak proglasiti nevaljanim, jer nije sklopio crkveni brak, a njegovu vezu, tj. brak proglasiti konkubinatom.⁸⁷ U svrhu sklapanja civilnog braka u Ugarskoj tražila se potvrda zavičajnosti⁸⁸ (koja se dobiva ako se provede šest nedjelja u kotaru u kojem se želi sklopiti brak ili se kupi nekretnina), koja je stvarala pravu pomutnju. Tako je u jednom slučaju rimokatolkinja Milka Boegan rodila izvanbračno žensko dijete 1892. godine, a 17. lipnja 1895. prešla je s djetetom na židovsku vjeru u Grazu. Sljedeće godine (1896.) vjenčala se u Varaždinu po židovskom obredu sa Židovom Markom Pollakom, koji je naknadno priznao dijete. Oboje su bili ugarski zavičajnici. No ugarski zakon nije smatrao taj prelazak valjanim jer je Milka Boegan prešla na židovstvo prije 1. listopada 1895., kada to još nije bilo dopušteno, pa su je oni i nadalje smatrali rimokatolkinjom i tražili od nje da ponovno zatraži prelazak u židovsku vjeru, no brak je smatran valjanim jer je sklopljen između ugarskih zavičajnika nakon 1. listopada 1895., kada je na snagu stupio zakon po kojem se po ugarskom pravu mogu sklopiti brakovi između kršćana i Židova, ako su ugarski

⁸⁶ Dalibor ČEPULO, »Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868.-1918.-pravni i politički vidovi i poredbena motrišta«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 49/1999., 6, Zagreb, 797–805 (dalje ČEPULO, 1999.). Pripadnost pojedinaca općini/zavičaju odnos je određenih širih prava i obveza. Zbog toga se zavičajnost nije stjecala jednostavno činjenicom stanovanja ili stjecanjem nekretnina u općini, već temeljem neke posebne osobne povezanosti (podrijetlo, udaja, posebno primanje u općinsku zajednicu). Po tome je zavičajnost u Hrvatskoj slična državljanstvu. U slučaju izostanka posebnoga hrvatskog državljanstva, zavičajna pripadnost nekoj hrvatsko-slavonskoj općini bila je temeljna dimenzija pripadnosti kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Do 1850. godine zavičajno pravo u Hrvatskoj i Slavoniji stjecalo se rodom (podrijetlom), udajom, primanjem u zavičajnu vezu, a indigenat je strancima podjeljivao Sabor. To je pitanje poslije regulirano zakonskim člankom XVI/1870. o uređenju općina i trgovišta bez uredenog magistrata. Pravo domaćinstva mogao je u Kraljevini steći tuđinac koji tu prebiva 10 godina s namjerom stalnog prebivanja, a da nije za to vrijeme učinio kakav zločin, ili ako ne prebiva tako dugo, ali je stekao zasluga za Trojednu Kraljevinu. Kao poseban zakon donesen je *Zakon o zavičajnim odnosima od 30. travnja 1880. godine*. Pravo zavičajnosti bilo je vezano uz pravo državljanstva, te je zavičajnost mogao steći jedino »državljanin zemalja krune ugarske«, a svaki državljanin je morao imati zavičajnost i to samo u jednoj općini. Zavičajnost se stjecala rođenjem, udajom, izričitim primanjem u zavičajnu vezu ili naseljenjem te stalnim namještenjem u javnu službu. Žene su udajom stekle zavičajnost u muževoj općini, dok su muševci za stjecanje zavičajnosti općine žene morale proći redoviti postupak primanja u općinu (da je molitelj poštena života, da može izdržavati sebe i obitelj te da može platiti taksu od 6 ili 12 forinti). Naselilac je zavičajnost u općini naseljenja stjecao nakon četiri godine neprekidnog boravljenja i nošenja općinskih tereta uz pretpostavku nepostojanja zapreke nečasnosti te uz uvjet da je zatražio namjeru naseljenja. Zaposlenjem su pak zavičajnost *ipso facto* stjecali samo zaposleni činovnici zemaljskih, općinskih i javnih zaklada te duhovnici i javni učitelji. Osobama kod kojih se zavičajnost nije dala utvrditi određivala se privremena zavičajnost po kriteriju novačenja, boravljenja, rođenja ili nalaženja, udaje, roditeljske pripadnosti. Potvrda o uživanju zavičajnog prava bila je domovnica koja se izdavala besplatno i sadržavala je podatke o identitetu, uključujući stalešku pripadnost.

⁸⁷ HDA- BINZV, kutija 244/1896.; (255/1896.). Martin Bernhardt iz Kamenica sklopio je u Ugarskoj, tj. Novom Sadu pred voditeljem matica civilni brak s Katom Breczan iz Novog Sada. Kada su se civilno vjenčali, doveo ju je u Kraljevinu Hrvatsku, no brak je proglašen nevaljanim i smatrao se konkubinatom.

⁸⁸ ČEPULO, 1999., 797–805.

zavičajnici.⁸⁹ Sudbeni stoltaj brak ipak nije htio priznati valjanim jer je sklopljen u Hrvatskoj, iako među ugarskim državljanima, pa su supružnici morali ponovno sklopiti brak 1908. godine, ali u Ugarskoj-Szombathelyu, a dalje su živjeli u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, u gradu Bjelovaru.⁹⁰ Zbog toga se 1900. godine na Haškoj međunarodnoj konferenciji o međunarodnome bračnom pravu našlo pitanje građanskog prava u predmetu braka, jer je u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji vrijedilo bračno pravo Katoličke i Pravoslavne crkve jednako za Crkvu i državu, što nije bilo u ostalim europskim zemljama, pa je Hrvatska smatrana pravno zaostalom zemljom.⁹¹ Austrijski državljani mogli su na židovstvo prijeći već nakon 1868. godine. Zanimljivo je da hrvatski zavičajnici nisu mogli sklopiti brak sa Židovima, tj. Izraelcima, iako su neki to i pokušavali. Nadbiskupski duhovni stol je takve brakove smatrao nevaljanima i konkubinatima, iako su sklopljeni u Ugarskoj i iako je jedan od bračnih drugova imao ugarsko zavičajno pravo. Nadbiskupski duhovni stol se uvijek pozivao na zavičajno pravo ovozemca i na propise po kojima se u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji brak između kršćana i nekršćana ne može sklopiti, potvrđujući to po § 25 *Naputka* za ženidbene sudove 1856. godine. S druge strane, u Kraljevini Ugarskoj ovaj brak je smatran valjanim, jer po članu XX-XI./1894. ugarski državljani kada sklapa brak sa strankinjom (u to spada i pripadnica Kraljevine Hrvatske i Slavonije, §§ 135. i 147, zakonski članak XXXI./1894.) bilo u inozemstvu bilo u Ugarskoj, vlada se po ugarskim zakonima, ali mora imati odgovarajuću dob i radnu sposobnost.⁹² Zbog takvih slučajeva odluke Odjela zemaljske vlade za bogoštovlje i nastavu i poglavarstva gradova često su bile u suprotnosti s odlukama Nadbiskupskog stola. Jedni su takve brakove smatrali valjanima, a Nadbiskupski ženidbeni sud ih je uvijek proglašavao nevaljanima.⁹³ U cijelom slučaju najgore bi prošli

⁸⁹ Otomar PIRKMAJER, *Zakon o državljanstvu sa tumačenjem*, Beograd, 1929., 398–407; Vinko ŽGANEC, *Zavičajno pravo u Vojvodini, Međimurju i Prekmurju*, Čakovec, 1924., 1–3; Koloman MUTAVDJIĆ, *Zavičajno pravo*, Zagreb, 1885., 300–310. Ugarski zakon, članak XXII. 1886. o uređenju općina, koji vrijedi u Kraljevini Ugarskoj. Općinska zavičajnost dobiva se naseljenjem ili izričnim primitkom u savez općine. I to ako je naseljenik u općini dvije godine (negdje četiri) stalno boravio, ako je u općini plaćao porez, ako protiv njega općina nije iznijela nikakav prigovor te ako ne pridonosi teretima one općine kojoj je ranije pripadao, no očito je da se mogla dobiti i prije vjerojatno kupovinom nekretnine i upisom u gruntovnicu. Ili po. §. 10.- »Obćine mogu ustanoviti, da se za primanje u savez obćine plaća umjerena pristojba.«

⁹⁰ HDA-BINZV, kutija 365/1898.; (302/1898.).

⁹¹ HDA-BINZV, kutija 379/1899.; (26/1898/1899.).

⁹² HDA- BINZV, kutija 242/1896.; (162/1896.). Upraviteljica zabavišta i učiteljica na kaptolskoj pučkoj školi u Zagrebu Antonija Cvijić, katolkinja, sklopila je u Ugarskoj, tj. u Dardi, u travnju 1896. godine civilni brak s Jakobom Kassovitzem, Izraelcem, građevinskim poduzetnikom iz Zagreba. Jakob Julijo Kassovitz je zavičajnik općine grada Budimpešte, gdje je stekao zavičajno pravo, no Antonija Cvijić je stekla zavičajno pravo u ovogradske općini, pa je u vrijeme sklapanja braka bila ovogradska zavičajnica. Kako im je brak proglašen nevaljanim, Jakob se pokrstio 1899. i ponovno oženio u crkvi sv. Marka te time pozakonio svoju rođenu djecu.

⁹³ HDA- BINZV, kutija 245/1896.; (6426/1896.). Državno nadodvjetništvo je u svome izvješću 1876. izvijestilo da će se građanski brak što ga sklopiše ovozemci međusobno ili s inozemcima smatrati ništavnim, premda katoličko ženidbeno pravo priznaje crkvenu i civilnu ženidbu valjanom u području netridentskom kao što je Švicarska. Što se tiče ugarskoga civilnog braka, njega ne priznaju jer po hrv.-ugar. nagodbi 1868., po čl. 48, u djelokrug potpune autonomije ovih kraljevina spadaju zakonodavstvo i uprava u svim poslovima bogoštovlja i nastave. Prema tome, zakonski članak XXXI/1894., kojim se uvodi obligatorni civilni brak, ne vrijedi za područje ovih kraljevina i Ugarska nije područje u kojem nije na snazi Tridentski sabor.

supružnici koji su morali ili se preseliti u Ugarsku, gdje su mogli živjeti bez problema, ili se pokrstiti, ako su različite vjere i ponovno oženiti u Crkvi u formi sklapanja crkvenog braka, kako bi im rođena djeca bila priznata u Kraljevini Hrvatskoj. Ugarska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu i Ministarstvo unutarnjih poslova i pravosuđa, protivili su se i protestirali protiv takvih odluka, jer po njima ugarski zavičajnici nisu bili ravnopravni s hrvatskim zavičajnicima i tražili su da se uvedu jednolični postupci s obzirom na sklapanje braka i u skladu s institucijom građanskog braka.⁹⁴ Zato je Ministarstvo unutarnjih poslova i pravosuđa donijelo Prijedlog o sklapanju brakova izvan Ugarske.⁹⁵ Na kraju je ugarski ministar Szilagyi donio odluku da će se valjanost braka što ga Mađari sklapaju izvan Hrvatske i Slavonije u zemljama gdje postoji civilni brak, dakle i u Ugarskoj, priznavati i u Hrvatskoj po čistom načelu »*locus regit actum*«, dakle apsolutno bez obzira na crkvene zakone one konfesije kojoj bračni drugovi pripadaju. U slučaju gdje ugarski pripadnik naknadno stekne hrvatsko pripadništvo, povjerit će se bez obzira na konfesiju dotičnih stanovitim građanskim sudovima u Hrvatskoj i Slavoniji, a valjanost braka prosuđivat će po načelu »*locus regit actum*«. Je li brak valjan prosuđivat će po ugarskim zakonima, tako da će ti sudovi priznavati i valjanost čistoga civilnog braka. On se nadao da će ovu odluku prihvatiti Kraljevina i pozdraviti je jer je ona malen ali odlučan napredan korak na području bračnog prava. Zavičajnik Kraljevina, u slučaju kada sklapa brak u Ugarskoj, vezan je uz održavanje uvjeta hrvatskih zakona i u njihovim parnicama sude nadležni njihovi građanski odnosno crkveni sudovi. Mađarski zakoni nisu priznavali od 1894. crkveno vjenčanje, već su ga smatrali samo religioznom ceremonijom. Zbog toga je ugarski ministar tražio da ako već mađarski zakoni priznaju brakove koji su sklopljeni crkvenim vjenčanjem, s pravom očekuju da hrvatski zakoni priznaju građanski brak bez potvrde crkvenog vjenčanja i bez obzira na općinsku zavičajnost stranaka. Nep priznavanjem civilne forme braka od strane hrvatsko-slavonskog zakonodavstva, nastala bi situaciju kojoj bi brak građana jedne te iste države na jednom teritoriju bio valjan, na drugom ne; na jednom bi njihova djeca bila zakonita na drugom ne. Svi ovi sukobi i komplikacije najjače bi pogodili ugarske državljane koji

⁹⁴ HDA- BINZ, kutija 245/1896.; (5577/1896.).

⁹⁵ HDA-BINZV, kutija 245/1896.; (3140/1896.). U prijedlogu se kaže: civilni brak sklopljen po ugarskom pripadniku (inozemcu) u Ugarskoj potpada isključivo pod sud njegove domovine u svim pitanjima u kojima katolicima u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i pravoslavnima sude crkveni sudovi. Naredbenim putem odredit će se koji se inozemni sudovi imaju smatrati ravnim ugarskim sudovima. Hrvatski sudovi isključivo su nadležni za sve bračne parnice iz brakova gdje je suprug hrvatski pripadnik. Hrvatskim pripadnicima sudit će i nadalje hrvatski ženidbeni sudovi po ženidbenom pravu, kakvo u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji različito postoji, za katolike, pravoslavne, protestante i Židove. Što se tiče forme sklapanja braka u Ugarskoj (inozemstvu), katolike veže §. 74/ 1856. ženidbenog zakona za katolike (kojim se svaki Hrvat katolik kad sklapa brak u inozemstvu obvezuje na održavanje katoličkih crkvenih propisa zemlje u kojoj je brak sklopljen). Pravoslavni se mogu u Ugarskoj vjenčati na način koji je tamo za sklapanje braka propisan samo utoliko ukoliko taj način odgovara uvjetima pod kojim pravoslavni crkveni sudovi priznaju valjanost takve ženidbe. Protestanti i Židovi mogu u Ugarskoj sklopiti brak i na način koji je propisan u Ugarskoj, iako ne odgovarao formi što ju je propisao za sklapanje braka naš opći građanski zakon. Načelo da se forma sklapanja braka potvrđuje po pravilu »*locus regit actum*«, nije se mogla za katolike i pravoslavne recipirati. Za ugarske pripadnike koji su, sklopivši brak u Ugarskoj, postali pripadnici hrvatski, valjalo bi se ustanoviti iznimka od gore navedenih načela. Za njih bi trebali biti nadležni hrvatski sudovi koji bi valjanost sklapanja braka prosuđivali po ugarskom zakonu, i ako se radi o razrješenju dotičnog braka, imali bi ovi sudovi upotrebljavati ono hrvatsko pravo koje u Hrvatskoj za dotične konfesije vrijedi.

su stekli općinsku zavičajnost u Hrvatskoj i Slavoniji.⁹⁶ Zbog ovakve pravne zavrzlake i neujednačenosti, župnici su se nalazili pred velikim problemima i nisu znali što da učine pa su se obraćali ženidbenim duhovnim stolovima jer je Nadbiskupski duhovni stol ostajao pri svom da je valjani brak u Hrvatskoj samo crkveni brak.⁹⁷ Uz gore spomenute probleme, najveći problem javio se u braku ugarskih pripadnika od kojih je jedan bio katolik, a drugi Židov. Je li takav brak bio priznat u ovim kraljevinama i što je bilo s njihovom djecom? Prema dosadašnjim istraživanjima autorica ovog teksta smatra da ni sami u Odjelu za bogoštovlje nisu znali što da odgovore i kako da riješe to pitanje pa su se pozivali na dopis iz 1877., koji se odnosi na građanski brak inozemaca kojima je građanski brak dopušten.⁹⁸

Reakcije javnosti prema građanskom braku u Hrvatskoj

Mađarska je vlada 1883. nastojala stvoriti uvjete za legalizaciju židovsko-kršćanskih veza, pa je u proceduru Ugarskog sabora uputila prijedlog zakona kojim bi se dopustilo sklapanje civilnog braka između osobe koja pripada židovskoj vjeri s osobom koja pripada jednoj od kršćanskih konfesija. Nakon pokušaja rasprave na Ugarskom saboru 1883. godine i odbacivanja prijedloga 1884. od strane Gornjeg doma, razvila se polemika po tom pitanju unutar hrvatskog društva i Hrvatskog sabora.⁹⁹ Hrvatska je javnost zajedno s pojedincima izražavala različite stavove zbog pravne raznolikosti koja je dovela odredbe Odjela za bogoštovlje i nastavu, koji su se pozivali na državne zakone, u suprotnost s odredbama Nadbiskupskog stola, koji su se pozivali na crkvene zakone. Biskup Strossmayer, kao predstavnik Katoličke crkve svoga vremena, žestoko se protivio ozakonjenju civilnog braka između Židova i kršćana jer je smatrao da bi to mogao biti prvi korak uvođenju civilnog braka uopće. To ga je toliko uznemirilo da je civilni židovsko-kršćanski brak izabrao kao temu svoje korizmene poslanice. Godine 1884. zemaljska vlada, tj. Odjel za bogoštovlje i nastavu, i njezin predstojnik Ivan Vončina potvrdili su okružnicu u kojoj su zaključili da ne postoji niti jedan važeći propis koji bi branio prijelaz iz kršćanstva na židovstvo. Okružnica je odmah naišla na reakciju. Prvi je reagirao Luka Marjanović,¹⁰⁰ profesor kanonskog prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, pobijajući okružnicu i pozivajući se na odredbe konkordata.¹⁰¹ Franjo Rački zatražio je od vlade da se okružnica povuče. Isto je zatražio u Hrvatskom saboru i

⁹⁶ HDA-BINZV, kutija 245/1896.; (2114/1896.).

⁹⁷ HDA-BINZV, kutija 245/1896.; (694/1896.). Pismo nadbiskupa Josipa Posilovića.

⁹⁸ HDA- BINZV, kutija 316/1898.; (4898/1898.). Dopis karlovačkog rabina dr. Gavre Schwarzza.

⁹⁹ Mario STRECHA, »To je na svaki način škandal«, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 222; Mario STRECHA, *Razvoj političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata (1904.-1910)*, disertacija, Zagreb, 2002.

¹⁰⁰ *Pravni fakultet u Zagrebu, Nastavnici fakulteta*, III, sv. 1., 1776.-1874., Zagreb, 1996., 497; Luka Marjanović (1844.-1922.), sveučilišni profesor i književnik. Od 1872. profesor građanskog prava, a od 1874. profesor crkvenog prava na Pravnom fakultetu. Od 1887. do 1891. narodni zastupnik Krapine. Pisao tekstove u *Mješecniku* Pravničkog društva.

¹⁰¹ *Katolički list*, br.17./1884., 134–135. Najnovije vladina naredba o prelazu na mozaičku vjeru.

svećenik Josip Zorić.¹⁰² Istodobno se u novinama razvila oštra i žučna polemika između zagrebačkog kanonika Franje Ivekovića, pravnika Luke Marjanovića, Ferdinanda Belaja i Franje Račkog. Zbog otpora katoličke hijerarhije okružnica je povučena, izrekom da se ne brani prijelaz na židovstvo, ali da postoje propisi koji zabranjuju sklapanje braka između Židova i kršćana, odnosno koji kažnjavaju poticanje na napuštanje kršćanske konfesije, no vlada je najavila da će se ipak problem prijelaza iz kršćanstva na židovstvo regulirati posebnim propisima, no to se u stvarnosti nije nikada dogodilo.¹⁰³

Profesor F. J. Spevec¹⁰⁴ bio je jedan od onih koji se protivio srednjovjekovnome crkvenom pravu glede braka, pa ga je često prilikom svojih govora u Saboru napadao. Na njega su se oborili pravnici crkvenog prava, biskup Posilović, biskup Strossmayer, urednik *Katoličkog lista* Antun Bauer, ali i ostali crkveni kler.¹⁰⁵ Polemika o građanskom braku nastavljena je i sljedećih godina, posebice nakon objavljene rasprave 1887. anonimnog pisca »*Ženidba i država – pismo Luke prijatelju Marku*« u kojoj se autor zalaže za civilni brak u Hrvatskoj.¹⁰⁶ U raspravi se autor osvrnuo na ultramontanizam pastirskih poslanica hrvatskih biskupa Posilovića i Strossmayera (27. ožujak 1887.), a podržavao je profesora Speveca, protiv kojeg su se navedeni biskupi borili držeći da civilni brak znači emancipaciju države od crkve glede braka kao socijalne institucije.¹⁰⁷ Spomenuti nepoznati pisac smatrao je isto tako da država kada slijedi svoje bračno pravo ne mora postaviti za brak takve pravne norme koje se bitno razlikuju od religiozno-čudorednog shvaćanja Crkve. Po njemu je crkveni brak moguć tamo gdje sav narod pripada istoj Crkvi, pa zbog toga moderna država, priznajući princip jednakosti državljana i slobode svijesti, mora trpjeti katolike, tako i nekatolike, Židove i one koji ne pripadaju nijednoj konfesiji. Pisac navodi da je do nedavno, dok se konfesije nisu toliko zbližile, moglo vrijediti da za svaku konfesiju vrijedi njezino posebno bračno pravo. Za mješovite brakove ne pruža taj sustav nikakva pravila, jer on nije pravilo, već puka sila, koja kod mješovitih brakova daje prednost jednoj konfesiji pred drugom. Nedostatnost konfesionalnog sustava osjeća se kada se vidi kako se ljudi raznih vjera slažu jako dobro u građanskom životu. Posebice u gradovima ima tisuće sretnih brakova, u kojima muž ne vjeruje u dogme, koje proglašava crkva, dok žena posve iskreno vjeruje u autoritet Crkve. Država, kako bi izbjegla probleme konfesionalnog sustava, trebala je stvoriti svoje državno bračno pravo koje ima vrijediti jednako za sve državljane bili oni katolici, protestanti, grčko-istočnjaci, Židovi, nevjernici itd., koje

¹⁰² *Katolički list*, br. 28/1884., 220–222. Izašao je u listu njegov govor u povodu vladine naredbe.

¹⁰³ STRECHA, 2002.; STRECHA, 1999., 224–236.

¹⁰⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, vol. 7., 1968.; 499; *Pravni fakultet u Zagrebu, Nastavnici Fakulteta*, III., sv.2., 1874.–1926., Zagreb, 1997., 551–559; Franjo Spevec (1855.–1918.), pravnik i političar. Od 1884. profesor je opće pravne povijesti, a od 1892. građanskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Član Hrvatskog sabora 1886.–1906. Politički pripadao vladinoj Narodnoj stranci i bio jedan od eksponenta Khuenova mađaranskog režima. Odlučni je pristaša državnoga bračnog prava, te je zbog kritike katoličkoga bračnog prava žestoko napadan.

¹⁰⁵ *Katolički list*, br.9/1887.; br.10/1887.; Prilog, »*Iz korizmene okružnice presv. g. Jurja Posilovića, biskupa Senjskog*«, br. 11/1887.- tekst F. Belaja, »*Prof. dr. F.J. Spevec kao učenjak*«.

¹⁰⁶ *Ženidba i država – pismo Luke prijatelju Marku*, Beč, 1887., 3; *Katolički list*, br.19/1887, 149; urednik Antun Bauer navodi da je pisac ove brošure sam dr. Spevec u tekstu »*Ultramontanizam u Hrvatskoj*«.

¹⁰⁷ *Ženidba i država – pismo Luke prijatelju Marku*, Beč, 1887., 16–27.

se ne bi smjelo konfesionalno obojiti, već bi trebalo biti prije svega čovječe i građansko pravo. Načelo civilnog braka koje odgovara današnjoj državi, traži civilnu formu sklapanja braka. Za njega civilni brak iz nužde nije preporučljiv jer nosi na sebi omraženi biljeg iznimke, zaoštava sukob između Crkve i države, a u svakom vjenčanju očituje sukob među strankama i Crkvom. Fakultativni civilni brak, koji prepušta strankama izbor između crkvenog i civilnog vjenčanja, uz jednake pravne posljedice, preporučuje se mnogima, ali i on ima negativne strane, jer osobe koje se odluče sklopiti civilni brak, mogu biti od strane Crkve kažnjene. Samo načelo države traži *obligatorni civilni brak* po kojem se traži valjanost braka po civilnom vjenčanju od svih državljana, da je brak pred državom valjan, a crkveno vjenčanje prepušta se običaju i savjesti stranaka. Obligatorni civilni brak, prema tome, ne stoji nasuprot religiji i religioznom osjećaju, jer oni koji su sklopili brak još uvijek se mogu oženiti i u crkvi. Autor progovara i o rastavi braka, za koju smatra da nije posljedica civilnog braka, jer da ima modernih država koje imaju civilni brak, ali ne dopuštaju rastavu. Zbog toga što je konfesionalno pravo u opreci, pravo države je da uvede red za sve državljane. Ako je brak postao vrelo svade, mržnje i prokletstva, nepoznati pisac se onda zalaže za rastavu braka. Rastava od stola i postelje ne zadovoljava dužnosti braka, jer su muž i žena doživotno vezani, postoje kao braćni drugovi, no njihov je brak bez zajednice neistinit. Dalja posljedica ove rastave je da se bračnim drugovima koji su faktično u braku oduzima mogućnost drugoga zakonskog braka, a među njima postoji samo veza zbog koje se sva sramota koju počinjaju jedna strana održava i na drugu. Nadalje rastavom od stola i postelje kažnjava se krivi i nedužni braćni drug. Napokon, rastavljeni braćni drug, osamljen i nezadovoljan što ne može ispuniti svoju želju da osnuje novu vezu, past će u još veću nemoralnost. A što se tiče djece, njima je u interesu da vide svoje roditelje sretne, a ne da su im roditelji osamljeni, nesretni i podani raspuštenosti.¹⁰⁸ Na njegovu raspravu prvo je odgovorio urednik *Katoličkog lista* dr. Antun Bauer u člancima *Lista* pod nazivom »Pismo Luki o njegovu pismu Marku« zagovarajući crkveno pravo.¹⁰⁹ Drugi odgovor pružen mu je u raspravi »Ženidba i država oliti Državna ženidba« anonimnog autora pod pseudonimom Malus rectus Petrica Kerempuh, koji se protivi bilo kakvom civilnom braku, dapače autora smatra »zabludjelim«.¹¹⁰ Diskusije nisu prestajale te su se nastavile u Hrvatskom saboru do uvođenja i nakon uvođenja civilnog braka u Ugarskoj 1895. godine. No do uvođenja civilnog braka u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji nije došlo, jer se Crkva tome striktno protivila.¹¹¹ Polemike u novinama i Hrvatskom saboru trajale su do uvođenja *Zakona o vjerskim odnosima* 1906. godine, kada je načelno uveden konfesionalizam, no mješoviti brakovi (u prvom redu Židova i kršćana) nisu dopušteni, a nastavile su se kroz

¹⁰⁸ *Ženidba i država – pismo Luke prijatelju Marku*, 1887., 16–27.

¹⁰⁹ *Katolički list*, br. 21/1887.; br. 22/1887.; br. 23/1887.; br. 24/1887.; br. 27/1887.; br. 28/1887.; br. 29/1887.; br.30/1887.

¹¹⁰ *Ženidba i država oliti Državna ženidba – odgovor Luki na raspravu »Ženidba i država«*, napisao Marko rectus Petrica Kerempuh, Zagreb, 1887.

¹¹¹ *Katolički list*; br. 1/1895. U tekstu »Interkonfesionalni zakoni«, Š. Bresztyenskog, spominje se sjednica sabskog proračunskog odbora 12. prosinca 1894. na kojoj se povela riječ o interkonfesionalnim odnosima u Hrvatskoj i Slavoniji, jer po nekima konkordat ne postoji niti u praktičnoj uporabi, već samo »izpunjuje za nuždu zakonsku prazninu«.

cijelo 20. stoljeće, jer su bili očiti problemi prilikom sklapanja brakova te različitog shvaćanja bračnog prava.

Zaključak

Velik broj zakonskih odredaba i propisa ukazuje na različit, pretežno neravnopravan, odnos prema braku u pojedinim aspektima na teritoriju Hrvatske. Sve to proizlazilo je iz prožimanja nekoliko paralelnih, neujednačenih pa čak i djelomično kontradiktornih pravnih sustava, koji su regulirali bračne odnose na osnovi religije (kanonskog prava), zatim tradicijskih normi običajnog prava te kasnijega građanskog prava. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji na snazi je bilo kanonsko pravo s institucijom konfesionalnog braka koje je proizlazio iz Konkordata sa Svetom Stolicom (1855.) i posebnog »*Zakona za ženidbe katolika u carevini austrijskoj*« i »*Naputka za duhovne stolove u cesarevini austrijskoj glede stvari ženidbenih*« (1856.).¹¹² Zbog toga se konfesionalni brak zasnivao na crkvenome bračnom pravu te na sudbenosti katoličkih i pravoslavnih crkvenih sudova, dok su građanski sudovi rješavali samo građansko-pravne posljedice braka. Sve priznate vjerske zajednice imale su vlastito konfesionalno pravo i mogućnost da samostalno uređuju bračne norme za svoje vjerske pripadnike. Svaka vjera imala je različite stavove o rastavi braka, pa je time i ta pojava tretirana neujednačeno i u hrvatskim pokrajinama i među pripadnicima različitih vjerskih skupina. Rimokatolička se vjera držala svoje dogme o nerazrješivosti braka po kojoj su se bračni supružnici mogli rastaviti samo u slučaju smrti jednog od supružnika (ovo je vrijedilo i u slučaju ako je samo jedan od njih u vrijeme sklapanja braka bio katolik). Izuzetak je činila jedino rastava od stola i postelje, koja je dopuštala odvojeni život supružnika, ali im nije davala slobodu da sklope novi brak dok su pravoslavna i protestantska vjera ipak dopuštale rastave brakova (oni ne poznaju instituciju rastave od stola i postelje). Kod Židova brak se mogao razriješiti sporazumno, pri čemu je muž davao otpusnicu ženi, nakon čega bi oboje supružnika izašlo pred državni sud koji je po propisanim formalnostima rastavio brak. I u Istri i Dalmaciji (kao i u Sloveniji i Prekomurju) za pripadnike starokatoličke, protestantske i židovske vjeroispovijesti primjenjivao se *OGZ*. Za pripadnike židovske vjere u onom dijelu Hrvatske gdje je bio uvriježen konfesionalni brak, vrijedile su odredbe II. poglavlja *OGZ-a*. On je, uz obvezatnu crkvenu formu zaključenja bračne zajednice, u iznimnim slučajevima dopuštao i sklapanje brakova samo pred građanskom vlašću (*brak za nuždu*). U Međimurju, Vojvodini i Rijeci vrijedio je ugarski Građanski zakonik iz 1894. godine s institucijom obvezatnoga građanskog braka. Zakon o bračnom pravu §.31. propisivao je obvezu civilnog braka prije sklapanja braka u crkvi. Taj je zakon eliminirao sve zapreke za sklapanje i razrješenje braka. Njime se dopuštala rastava i pripadnicima katoličke vjere u slučajevima brakolomstva, bluda protiv prirode, sklapanja novog braka u znanju da prvi brak još postoji, zlonamjernog napuštanja, postupaka opasnih po život supružnika, osude na smrt ili zatvora najmanje na 5 godina, namjerne teške povrede bračnih dužnosti te provođenja nemoralnog života. Nadležnost u

¹¹² Dubravka PEIĆ ČALDAROVIĆ, »Ženska posla« između obitelji i profesije (profesionalna djelatnost žena u Hrvatskoj 1918.-1941 u društveno ekonomskom kontekstu), *Otivum*, 7-8. 1999.-2000., 66-74.

rješavanju svih tih sporova pripadala je isključivo redovnim sudovima. Kako bi se sredili interkonfesionalni odnosi u Hrvatskoj i Slavoniji, stupio je na snagu *Zakon o vjerskim odnosima* 1906. godine, kojim se uvjetovalo svakoj priznatoj zajednici pravo na javno ispovijedanje svoga vjerskog učenja. Posebnom skupinom paragrafa zakon je regulirao pitanje prijelaza iz jedne konfesije u drugu, no i nadalje je ostalo nedorečeno dopušta li se prijelaz na židovstvo. Kako iz ranijeg perioda zakon o vjerskim odnosima nije priznavao sklapanje braka između kršćana i nekršćana, u ovom slučaju kršćana i Židova, dok je s druge strane vrlo precizno regulirao sklapanje mješovitih brakova za osobe koje pripadaju jednoj od kršćanskih konfesija.¹¹³ Zbog sve većih problema na terenu, godine 1917. došlo je do promulgiranja Zakonika kanonskog prava (*Codex iuris canonici*), pa je time promijenjeno i bračno pravo, no još uvijek ono nije zadovoljavalo niti bilo odobreno od svih članova crkve, drugih kršćanskih Crkava i kršćanskih zajednica, protestanata i drugih. Te odredbe kanonskog prava Katoličke crkve, posebice reformnog prava o mješovitoj ženidbi, označene su kao nekršćanske, netolerantne i diskriminirajuće.

IZVORI I LITERATURA

Izvori: Hrvatski državni arhiv–Odjel za bogoštovlje i nastavu
 Protokoli nadbiskupskog arhiva
Katolički list
Hrvatska domovina

Literatura:

1. ALINČIĆ, Mira, »Građanski brak sklopljen prema državnim propisima i vjerskom obredu«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 47/1997., Zagreb.
2. ALINČIĆ, Mira, »Rastava i razvod braka u 20. stoljeću«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 52/2002., Zagreb.
3. BLAŽEVIĆ, Velimir, *Mješovite ženidbe u pravu Katoličke Crkve*, Zagreb, 1975.
4. ČEPULO, Dalibor, »Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868.-1918. – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 49/1999, 6, Zagreb
5. ČALDAROVIĆ PEIĆ, Dubravka, »'Ženska posla' između obitelji i profesije (Profesionalna djelatnost žena u Hrvatskoj 1918.-1941. u društveno-ekonomskom kontekstu)«, *Otivum*, 7–8, 1999.-2000., Zagreb, 66-74.
6. EISNER, Bertold, *Medjunarodno, medjupokrajinsko (interlokalno) i medjuvjersko bračno pravo Kraljevine Jugoslavije*, Zagreb, 1935.
7. *Enciklopedija Jugoslavije*, vol.7, Zagreb, 1968.

¹¹³ STRECHA, 2002.

8. GRABER, Vilim, *Prava zakonske, nezakonske i pozakonjene te pod svoju uzete djetce*, Zagreb, 1888.
9. JANKOVIĆ, Dimitrije, protoprosbiter, redovni član sarajevskog eparhijskog crkvenog suda, *Mešoviti brak u pravoslavnoj crkvi*, Sarajevo, 1906.
10. LAJTNER, Marko, *Rastava braka*, Narodna akademija u Osijeku, Osijek, 1933.
11. LIEBBALD- LJUBOJEVIĆ, Julij, *Katoličko ženidbeno pravo s obzirom na građanske zakone u Austriji*, Brzotiskom Drag. Lehmann, Osiek, 1867.
12. LOVRIĆ, Edo, *Studije iz ženidbenog prava ili Ženidba i njezini bitni momenti*, preštampano iz »Spomen-knjige« Pravnčkog društva u Zagrebu, Zagreb, 1900.
13. LOVRIĆ, Edo, *Konfesionalna ženidba i ženidba normirana u II. poglavlju općeg Austrijskog građanskog zakona o ženidbenom pravu*, Zagreb, 1905.
14. LOVRIĆ, Edo, *Ženidbeno pravo*, Zagreb, 1911.
15. LOVRIĆ, Edo, *Ženidbeno pravo (obzirom na Codex)*, pravnički repetitorij, Zagreb, prije 1940., bez godine.
16. MARINOVIĆ, Ante, »Obiteljsko pravo srednjovjekovnog dubrovačkog statuta«, *Dubrovnik*, časopis za književnost i znanost, 2/3, 1995., Dubrovnik, 149–163.
17. MUTAVDJIĆ, Koloman, *Zavičajno pravo. Zakon od 30. travnja 1880. ob uređenju zavičajnih odnošaja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji i prijašnji propisi o stečenju i gubitku zavičajnog prava*, Zagreb, 1885.
18. *Naputak k novom ženidbenom pravu*, tiskala Nadbiskupska pisarna, Zagreb, 1918.
19. *Opći austrijski građanski zakonik*, proglašen patentom 29. studenog 1852. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, uredio F. J. Spevec, Zagreb, 1899.
20. PIRKMAJER, Otomar, *Zakon o državljanstvu sa tumačenjem*, Beograd, 1929.
21. *Pravni fakultet u Zagrebu, Nastavnici Fakulteta*, III, sv. 1., 1776.-1874., Pravni Fakultet, Zagreb, 1996.
22. *Pravni fakultet u Zagrebu, Nastavnici Fakulteta*, III, sv. 2., 1874.–1926., Pravni fakultet, Zagreb, 1997.
23. *Pravnički repetitorij, Kanonsko pravo, Crkveno kazneno pravo i ženidbeno pravo (obzirom na Codex)*, tiskano kao rukopis, Zagreb, 1927.
24. RUVARAC, D., *O razvodu mešovitih brakova u Hrvatskoj i Slavoniji*, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci, 1902.
25. SLADOVIĆ, Eugen, *Ženidbeno pravo* (štampano kao rukopis), Zagreb, 1925.
26. SPEVEC, F. J., *Ženidbeno imovinsko pravo*, pravno-povijesna razprava, dio I., Zagreb, 1888, naklada akademske knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
27. STRECHA, Mario, »To je na svaki način škandal«, *Zbornik Mirjane Gross*, 1999., Zagreb, 219–236.
28. STRECHA, Mario, *Razvoj političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata (1904.-1910.)*, disertacija, Zagreb, 2002.
29. VALENCIĆ, Ignjat, *Zakon od 17. siječnja 1906. godine o vjeroispovjednim odnosima*, Zagreb, 1908.

30. VUKELIĆ, Vilma, *Tragovi prošlosti (memoari)*, Nakladni zavod matice Hrvatske, Zagreb, 1994.
31. WEBER, J., *Katekizam katoličkog ženitbenoga prava*, drugo popravljeno izdanje preveo dr. Andrija Jagatić, Sarajevo, 1886.
32. *Ženidba i država*, pismo Luke prijatelju Marku, Zagreb, 1887.
33. *Ženidba i država oliti Državna ženidba – odgovor Luki na razpravu »Ženidba i država«* napisao Marko rectius Petrica Kerempuh, doktor neodkrivenih znanosti., Zagreb, 1887.
34. ŽEPIĆ, Zvonimir, *Zakoni i propisi o ženitbi*, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Hrvatski zakoni, XXII, Zagreb, 1893.
35. ŽGANEC, Vinko, *Zavičajno pravo u Vojvodini, Medjimurju i Prekmurju*, Čakovec, 1924.

Summary

MATRIMONIAL LAW IN CROATIA IN THE NINETEENTH CENTURY

Since Croatia was politically and territorially divided in the nineteenth century, there simultaneously existed several distinct and in some aspect contradictory law systems. Likewise, the attitude towards marriage in these systems was different. Accordingly, these attitudes were based on the canon law, common law and also confessional law, which provided additional complication. In the north-west Croatia marriages were regulated by the canon law seeing the marriage as a confessional institution, which was result of the Concordat with the Holy See (1855) together with the *Zakon za ženidbe katolika u carevini austrijskoj* [Law for the Catholic marriages in the Empire of Austria] and *Naputak za duhovne stolove u cesarevini austrijskoj glede stvari ženidbenih* [Instruction for the ecclesiastical courts regarding the matrimonial affairs in the Empire of Austria] that dated from 1856. According to these instructions all the recognised religious communities could perform their distinct confessional law and regulate marriage affairs. In Istria and Dalmatia General civil code, together with *Naputak*, was in power until 1868. In this year the new law issued (*Zakon o uspostavi svjetskog bračnog prava i o uvođenju građanskog braka za nuždu* (Nothzivilehe) za osobe svih vjeroispovjesti – *Law about the establishment of the global matrimonial law and implementation of the civil marriage for the necessity* (Nothzivilehe) for the all religions). However, this law was implemented only in accordance with the second section of the old Global civil code, which was slightly modified. Still, some other laws were introduced, such as laws regarding inter-confessional relations (1868), law about the attempts of reconciliation before matrimonial separation (1868), law that regulated marriages among different Christian confessions (1868), and law on the marriages among the atheists (1870). In the middle of these regulations, authorities also introduced the obligation of the civil marriage at the end of 1869. In the Kingdom of Croatia and Slavonia *Naputak* was on power during all the period of Austro-Hungarian Monarchy. In *Međimurje*, *Baranya*, and *Rijeka* Civil code with the institution of the civil

marriage was on power (from 1894). Since each confessional group had different attitudes towards marriage separation, such cases were treated differently in each part of the Croatian lands. Roman-Catholics did not allow such separation, and spouses could not be remarried. On the other hand, Orthodox, Protestant and Jewish confessions allowed such separation. Therefore in Croatia and Slavonia institution of civil marriage was not introduced until 1946, while such institution existed in Dalmatia, Istria, Međimurje, Baranya and Rijeka. Because of these divergences there occurred many problems regarding the education of children and attempts of the separation.

KEY WORDS: *Croatia, Slavonia, marriage, matrimonial law, confessional law, civil marriage*